

Ա Ր Տ Ի Ս Տ Ը

(Նուէր տիկ. Ե. Գ. Իւզրաշեանին)

Հինգ ամիս էր ընդամենը Օդեսսայումն էի, չորս
լորդ անգամ փոխեցի սենեակս: Փոքր ի շատէ մեծ քա-
ղաքում բնակուող մենակեցի համար մի առանձին հա-
ճոյք է ստէպ-ստէպ կացարան փոխելը: Անցնելով մի
թաղից միւսը—կարծում ես մի երկրից միւսն անցար:
Նոր հարեանութիւն, նոր միջավայր, երբեմն այլ կեն-
ցաղով ու ոգով:

Այս անգամ պիտի բնակուէի քաղաքի աղմկալի
փողոցներից մինում, հինգյարկանի մի տան երրորդ
յարկում: Տանտիրուհիս իտալուհի էր, գէր, առողջ,
ամրակազմ մի այրի մօտ յիսուն տարեկան: Նրա ամու-
սինը եղել էր իտալական օպերայի յուշարար, շատ վա-
ղուց հայրենիքից տեղափոխուած էր Ռուսաստան: Մեռ-
նելով—կնոջ ու միակ դստեր համար թողել էր իբրեւ
ժառանգութիւն հին նօտաների մի մեծ կապոց և ի-
տալացի արտիստների ծանօթութիւնը: Այրին, ապրե-
լու ուրիշ միջոց չունենալով, պարապում էր սենեակներ
վարձու տալով:

Հէնց առաջին օրը ես ծանօթացայ հարեաններիս
հետ: Այդ ինձ համար նոր և բաւական հետաքրքրական
չըլան էր: Նա բաղկացած էր մեծ մասամբ իտալացի-
ներից: Կար և մի ռուս ուսանող ու մի հրէուհի ատամ-
նաբոյժ, բաւական գեղեցիկ, թէև ոչ այնքան էլ թարմ:

Կենտրոնը կազմում էր տանտիրուհու դուստրը— չիկահեր, փղոսկրի պէս փայլուն, մաքուր ատամներով և գեղեցիկ աչքերով քսան տարեկան Լուիզան: Նա երգում էր, ունէր զօրեղ ու անոյշ ձայն, պատրաստուում էր բեմին նուիրուելու: Գիտէր նուագել դաշնամուր, երաժշտութեան դասեր էր տալիս, փող ժողովում, որ գնայ Իտալիա ձայնը մշակելու:

Առաջին օրը անծանօթ շրջանում զգացի սովորական անյարմարութիւն, երկրորդ օրն ընտելացայ, իսկ մի շաբաթ անցած բաւական բարեկամացայ բոլորի հետ: Մենք ճաշում էինք մի և նոյն սենեակում, միաժամանակ, մի և նոյն սեղանի ըով: Երկու ժամից սկսած մինչեւ երեկոյեան չորս-հինգ ժամը ծիծաղ, երգ, նուագում, պար ու սրախօսութիւններ խառնուում էին միմեանց և ջերմացնում տարբեր ազգերի ու դաւանութիւնների պատկանող մարդկանց բարեկամական մըթնորորտը:

Մի օր ճաշից յետոյ Լուիզան նստեց դաշնամուրի ըով և սկսեց նուագել ինչ-որ վալլս: Բաւօ-կանսաւէ Չելլինին գրկեց կօնսրայլսօ Լուկրեցիա Կաֆարելլին ու սկսեց պարել: Բարձրացաւ ընդհանուր ծիծաղ, որովհետեւ իրաւ որ այդ մի զուարճալի զոյգ էր. Չելլինին խիստ նիհար էր և շատ բարձրահասակ, Լուկրեցիա Կաֆարելլին ընդհակառակը խիստ գէր էր և կարճահասակ: Լուիզան նուագելով հանգերձ գեղեցիկ գլուխը ձգել էր յետ և անզուսպ քրքջում էր, լըցնելով սենեակը իր անուշ ձայնի հիւթալի հնչիւններով:

Չուարճութեան տաք միջոցին դռների մէջ նկարուեց ինձ համար մի անծանօթ կերպարանք: Ոչ ոք առաջին պահ չը նկատեց նրան բացի ինձանից, որ նստած էի դռների մօտ: Անծանօթը հէնց առաջին վայրկենից գրաւեց ուշադրութիւնս: Ես դիտեցի նրան: Մօտ 16—17 տարեկան մի պատանի էր նիհար, գունատ դէմքով, կուրծքը փոքր ինչ ներս ընկած: Հագած էր մուգ-կապտագոյն գօտեօր կարճ բաճկոն, որի կուրծքը զարդա-

րուած էր ասրեայ խաչաձև ծոպերով, և նոյն գոյնի նեղ վարտիք: Ձեռին բռնած էր մի կակուղ կանանչագոյն գլխարկ փետուրով զարդարուած, նման այն գլխարկներին, որ դնում են թափառաշրջիկ յոյն անդրիավաճառները կամ իտալացի երաժիշտները: Նրա դէմքի գծերը կանոնաւոր էին ու նուրբ, աչքերն ունէին ինչ-որ մեղամաղձիկ արտայայտութիւն: Դա այն երջանիկ դէմքերից էր, որոնք հէնց առաջին հայեացքով մարդու սրբտում չարժուում են համակրութեան զգացում:

— Բօն շուրնօ, — ասաց նա, գլուխ տալով:

— Օհօ, արտիստը, — գոչեց ամենից առաջ բարիտօն Կավալարօն, որ մի բարեսիրտ մարդ էր մօտ երեսուն ու հինգ տարեկան:

— Արտիստը, արտիստը, — կրկնեցին միւսները:

Նոյն վայրկենին պար, նուագում, ծիծաղ ընդհատուեցին, և բոլորի հայեացքները դարձան դէպի պատանին:

— Ո՞րտեղ էիր, այսքան ժամանակ չէիր երևում, — հարցրեց Կավալարօն:

— Սպասեցէք, նա տխուր է, — գոչեց Լուիզան և մօտեցաւ պատանուն. — էլի ինչ է պատահել, ինչո՞ւ ներս չես մտնում:

— Ո՞րտեղ է սինեօրա Ստեֆանիան, — հարցրեց պատանին:

Նրա ձայնը յուզուած էր, դողում էր: Կար այդ ձայնի մէջ մի սրտաշարժ շեշտ, որ արտայայտում էր հեղութեան հետ և թախիժ:

— Ա՛ա, հասկացայ, — ասաց Լուիզան, — էլի մայրդ, երեւի, հիւանդ է: Խեղճ պատանի, դու սլանում ես երկինք, նա կպած է երկրին...

— Սինեօրինա Լուիզա, ես ձեզ խնդրում եմ ինձ չը խղճալ, — գոչեց պատանին վիրաւորուած. — սինեօրա Ստեֆանիան այստեղ չէ:

— Մայրս խոհանոցումն է:

Պատանին գլուխ տուեց շնորհալի ձևով ու հեռացաւ։

—Նա չափազանց տխուր էր,—ասաց Կափալարօն, —անշուշտ մայրն այս անգամ ծանր հիւանդ է։

—Ձեմ՝ կարծում, —նկատեց Լուիզան,—այդ կինը միշտ հիւանդանում է որդուն տանջելու համար։ Խեղճ պատանի...

—Խեղճ,—կրկնեց ռուս ուսանողը կծու հեգնութեամբ,—բայց նա չէ ուզում, որ դուք նրան խղճաք, սինեօրինա Լուիզա։ Տեսա՞ք, ինչպէս վիրաւորուեց։

—Նա հպարտ է ինչպէս սպանական գրանդ,—ասաց Կափալարօն, իւր բարի աչքերը թանձր ունքերի տակից դարձնելով դէպի ինձ,—և հպարտութիւնը սաղում է նրա հեղութեանը։ Սինեօր, նրա կերպարանքը ինձ միշտ յիշեցնում է իմ եղբօրը։ Ճաղանդաւոր ջութակահար էր, մեռաւ քսան տարեկան հասակում թեւերիս վրայ։

—Դուք ճանաչում էք Լեոնին,—դիմեց ինձ օրիորդ Ռաիսան—հրէոհի առամնաբոյժը։—Ո՛չ։ Երեւակայեցէք, հարեաններ, պարոնը մեր արտիստին չէ ճանաչում։

—Օ՛, այդ աններելի է,—գոչեցին Լուիզան ու Լուկրեցիա Կաֆարելլին։

—Իմ կարծիքով,—ասաց Կափալարօն, ով գեղարուեստասէր է, իրաւունք չունի Լեոնին չը ճանաչելու։ Նա իսկական արտիստ է, այո՛, հոգով, սրտով, արիւնով, ամբողջ էութեամբ արտիստ։

Իմ հետաքրքրութիւնը բոլորովին գրգռուեց։ Ո՞վ է, վերջապէս, այդ մանուկը, որ այդքան գրաւել է հարեաններիս համակրանքը։

—Եթէ կամենում էք, իսկոյն կը ծանօթանաք,—ասաց Լուիզան,—արժէ այցելել նրան իր ապարանքում։ Գիտէ՞ք ինչ,—դարձաւ նա ընդհանուրին,—վատ չի լինի, եթէ խմբովին գնանք մեր արտիստի հիւանդ մօրը

տեսներու: Այո, այո, վատ չի լինի... Ես գնում եմ, ով ուզում է, թող հետեւէ ինձ:

Այս ասելով նա անմիջապէս դիմեց դէպի դռները: Բացի ուսանողից և երկրորդական բարիտօն Բօրելլիից, բոլորս հետեւեցինք նրան, նոյն իսկ հաստամարմին Լուկրեցիա Կաֆարելլին:

Արտիստը բնակւում էր նոյն տան վերին յարկում: Լուիզան մեզ առաջնորդեց դէպի գլխաւոր սանդուխտը, բարձրացանք չորրորդ յարկը: Այնտեղից նեղ, կեղտոտ, փայտեայ սանդխտով հասանք հինգերորդ յարկը, մտանք մի միջին անցք: Անմիջապէս խփեց մեր քըթին ճարպի մէջ տապակուող մսի անախորժ հոտը:

Լուիզան կանգ առաւ մէկ թեւանի մի ցածր դռան առջեւ:

—Սինեօր Չելլինի,—ասաց նա,—ձեզ համար պիտի առաստաղը մի ֆուտ բարձրացնել:

—Իսկ սինեօրինա Կաֆարելլիի համար դռները պիտի երկու ֆուտ լայնացնել,—հեգնեց Չելլինին կօնտրայլտօի մարմնի հաստութիւնը, գրկելով իր երկայն թեւով նրա իրանը:

Մենք մտանք մի սենեակ, որ մի փոքր մեծ էր, քան մի մեծ հաւաքուն: Այնտեղ, մութ անկիւնում, պատի տակ երեւում էր ինչ-որ բան, նման անկողնակալի թէ թախտի—չը գիտեմ: սինեօրա Ստեֆանիայի յաղթանդամ մարմինը թագցնում էր նրան իմ աչքից: Մի քայլ առաջ գնալով, տեսայ հնամաշ վերմակի տակ պառկած մի կնոջ դէմք: Նրա ճակատը կապած էր սև թաշկինակով, աչքերը յառած առաստաղին: Նա տընքտնքում էր ու ծանր հառաչում: Նրա ոտները կողմում կանգնած էր «արտիստը»: Ըստ երևոյթին, նրա միտքը կլանուած էր կամ մօր հիւանդութեամբ կամ մի ուրիշ հոգսով, որովհետև մեր երևալը, կարծես, աննկատելի մնաց նրա համար:

—Դէ լաւ, քիչ տնքտնքա,—ասում էր սինեօրա Ստեֆանիան հիւանդին,—խօս չես մեռնում: Սովորա-

կան հիւանդութիւնդ է, էլի վաղը կ'անցնի: Բա, բա, բա, տես, մօտդ ինչ պատուաւոր հիւրեր են եկել: Համարեա իմ բոլոր կալաւէրներն ու դամբը: Տղայ, դարձաւ նա Լեոնին, երևի, այդ դու ես անհանգստացրել մարդկանց:

Պատանին նայեց մեզ, չափազանց չփոթուեց և շտապեց սենեակի ընդամենը մի զոյգ ջարդուած աթոռներն առաջարկել եօթ հիւրերից՝ չը գիտէր որ մէկին:

—Պարոնը բժիշկ է,—հարցրեց հիւանդը, երբ տեսաւ ինձ:

—Բժիշկ չէ,—պատասխանեց սինեօրա Ստեֆանիան, բայց, երևի, ցաւդ բժշկից լաւ կը հասկանայ: Քո հայրենակիցներից է...

—Հայ,—գոչեց հիւանդը զարմանալով թէ ուրախանալով չը գիտեմ և, գլուխը դանդաղ բարձրացնելով, նստեց անկողնում:

—Հայ,—կրկնեցի ես զարմացած, որովհետեւ ինչ ազգի ասես սպասում էի այդ միջավայրում, բացի հայից:

—Այո,—ասաց օրիորդ Ռախան, —արտիստը ձեր հայրենակիցն է. զարմանալի է, որ չիմացաք հէնց առաջին տեսնելուց:

—Ո՞րտեղացի էք,—հարցրեց հիւանդը.—խօսմ Բեսարաբիայից չէ՞ք: Ո՞չ: Օ՞, այդ շատ լաւ է, շատ լաւ: Օ՞ֆ օֆ օֆ, Բեսարաբիայի հայերը Աստուած չունեն, դադաններ են, չեն ուզում ցաւս հասկանալ: Տէր Աստուած, ոչ ոք ցաւս չէ հասկանում, ոչ ոք...

—Էլ մի սկսիր հին երգդ,—գոչեց սինեօրա Ստեֆանիան,—բաւական է:

—Ո՛չ, Ստեֆանիա, չեմ կարող լռել, սիրտս այրւում է: Դու մայր ես, բայց զաւակդ տղայ չէ: Օ՛հ, երանի իմն էլ աղջիկ լինէր: Զը գիտես ինչ է անում: Նա: Հօր նման տանջում է ինձ: Պարոն,—դարձաւ ինձ,—այդ փչացածն իմ միակ տղան է. հասկանում էք՝ միակ.

ուրիշ զաւակ չունեմ: Աստուած սիրէք, խելքի բերէք նրան: Նա հօր ճանապարհով է գնում...:

—Սովորական գանգաւաններ են,—չշնչաց ականջիս Լուիզան,—ուշադրութիւն մի դարձնէք:

Ես նայեցի Լեոնին: Ամաչելուց նա երեսը դարձրել էր պատին, մեզ չէր նայում:

Լուիզան մօտեցաւ նրան, բռնեց ձեռներից, երեսը դարձրեց իր կողմը, ուղիղ նայեց աչքերին բարեկամական,—ոչ, աւելի—սիրող բրոշ քնքոյշ հայեացքով: Ինձ թուաց, որ այդ հայեացքը թափանցեց մինչև Լեոնի հոգու խորքը: Եւ ո՞ւմ հոգու խորքը չէր թափանցիլ այն: Լեոնը զուարթացաւ և երախտագիտութեան զգացմամբ լեցուն աչքերով նայեց իտալուհու երեսին:

—Եթէ օրինաւոր օրդի լինէր,—շարունակեց հիւանդը,—ձեզ նման պատուաւոր հիւրերին այսօր այս խոզաբնում կ'ընդունէր: Տեսնո՞ւմ էք, աթոռներ էլ չունենք: Անամթ, ինչ ես ցցուել փայտի պէս: Չե՞ս տեսնում հիւրերիս:

Լեոնը կրկին անգամ սենեակի մի զոյգ աթոռները առաջարկեց մեզ: Նստել անկարելի էր. այդ փոքրիկ սենեակում եօթ-ութ հոգի կանգնել միայն կարող էին: Լուկրեցիա Կաֆարելլին երկար չը դիմացաւ օդի սակաւութեանը, դուրս գնաց: Չելլինին հետեւեց նրան, ասելով, թէ «արտիստի» մայրը մեռնելու ախորժակ չունի դեռ, կարիք չը կար անհանգստանալու:

Նրանց դուրս գնալուց յետոյ սենեակն այնչափ դուռնէ ազատուեց, որ ես կարող էի դիտել շուրջս: Այն, ինչ-որ տեսայ, ինձ հաճելի զարմացում պատճառեց: Մի անկիւնում կախած էին աշխարհիս անուանի երաժշտապետների, նուագիչների, երգիչների ու երգչուհիների լուսանկարները հովհարի ձեւով միմեանց միացրած: Միւս անկիւնում դրուած էր մի փոքրիկ գրասեղան, ծանրաբեռնուած գանազան էժանագին գեղարուստական իրերով: Այնտեղ տեսայ Բեթհովէնի, Մօցարտի, Շէքսպիրի և Վալդէրի կաւեայ կիսարձանիկները աղիւսի

գոյնով, մի հաստ խեցեղէն շուի, մի կոտրուած սրինգ և ուրիշ այդպիսի պարագաներ: Սեղանի առաջին պատին կախած էին մի կիթառ, մի մանգօլինա և մի ինչ-որ թատրոնական զգեստ նման Ռիգօլետտոի հագուստին: Ամենահետաքրքրականը մի նկար էր պօլիտրայի վրայ, որ ներկայացնում էր երկու պատանիների մենամարտութիւնը բռնցքներով մի փողոցային երգչուհու համար: Աղջիկն ընկել էր մէջտեղ գզգզուած մազերով և աշխատում էր բաժանել ակոյեաններին...

—Տեսնո՞ւմ էք,—չնշաց ականջիս Կավալլարօն,— երաժշտութիւն, նկարչութիւն, պօեզիա, ոչինչ չէ մոռացուած:

Այդ միջոցին հիւանդը շարունակում էր գանգատուել:

—Ահա երեք օր է, առաւօտներն էլ երեսը չեմ տեսնում: Նա չէ քնում, Ստեֆանիա, չէ քնում: Չէ որ կարող է հիւանդանալ, յետոյ ես ինչ անեմ, ո՞վ կը պահի ինձ: Գիշեր-ցերեկ թատրոններումն է՝ Հօր ցաւը որդուն է անցել: Անիծուի նրա գերեզմանը, օրս սևացրեց:

—Էլի միւսնոյն գանգատները,—արտասանեց Լուիզան,—և ի՛նչպէս չէ յոգնում այդ կիներ: Եսամո՞ւլ...

Արդարեւ, հիւանդի աչքերի մէջ երևում էր եսամոլի հոգի, թէև գեղեցիկ էին այդ աչքերը և դեռ բաւական թարմ մօտ յիսուն տարեկան կնոջ թառամած դէմքի վրայ:

Հրաժեշտ տալիս նկատեցի մի բան. Կավալլարօն թագուն Լիւոնի ձեռի ավի մէջ սեղմում էր մի ոսկեդրամ, պատանին հրաժարւում էր ընդունել: Այն ժամանակ բարիտօնը քայլերը դանդաղացրեց, մնաց սենեակում, թոյլ տալով, որ Լիւոնը մեզ ուղեկցի:

Սինեօրա Ստեֆանիան համառօտ պատմեց ինձ Լիւոնի մասին հետեւեալը. —Նրա հայրը եղել է թատրոնական վարսավիր և չափազանց գեղարուեստասէր: Համեստ, գլուխը քաշ արհեստաւորը յանկարծ անձնատուր է լինում հարբեցողութեան կործանիչ ակտին, և ո՞ւր ա-

ռանց պատճառի: Պարզում է, որ նա անյոյս սիրահար-
ուած է մի երգչուհու վրայ: Կուլիսների ետեւում շու-
տով նա դառնում է ընդհանուր կատակների ու ծաղրի
առարկայ: Արտիստներից սկսած մինչև վերջին թատ-
րոնական ծառան ծիծաղում են նրա յանդուգն զգաց-
ման վրայ դէպի մի գեղեցկուհի, որի երկրպագուների
թւում անուանում են նաև տեղեկան քաղաքագը-
լուիքը, յայտնի միլիոնատէր ու բարեգործ յոյն Մարադ-
լին...

Հալածանքն ու ներքին վիշտը ներգործում են վար-
սավիրի վրայ այնչափ, որ սրտի դառնութիւնն օդու
մէջ անգամ չէ կարողանում խեղդել: Մի օր նա ծեծում
է ռեժիսորին, որ ծաղրելիս է լինում նրա շինած մի
կեղծամբ, անուանելով նրան «սրիկայ»: Նրան զրկում
են թատրոնական վարսավիրի պաշտօնից: Այդ ժամա-
նակից նա դառնում է օդու և փողոցների անդառնալի
սեպհականութիւն: Եւ մի երեկոյ ոստիկանները գտնում
են նրան մի ծառի տակ, ձիւնի մէջ թաւալուած. բե-
րում են տուն: Երեք օր չանցած՝ մեռնում է տի-
ֆից, թողնելով կնոջն ու զաւակին ճակատագրի հաճոյ-
քին:

Այրին, ամուսնու արհեստից զգուած ու տան-
ջուած, ութ տարեկան Լեոնին յանձնում է մի ատաղ-
ձագործի և ինքը սկսում ուրիշների համար ճերմակե-
ղէն կարել: Երկու ամիս չանցած մանուկը տրհեստանո-
ցից փախչում է ուսումնարան: Բարի մարդիկ տալիս են
նրա ուսումնավարձը: Նա սովորում է գրել-կարդալը:
Այրին յանձնում է նրան հագուստեղէնի վաճառատուն:
Մանուկը չէ մնում այնտեղ: Մի աներևոյթ ձեռք մղում
է նրան դէպի թատրոն: Նա դառնում է աֆիշներ բա-
ժանող օրական յիսուն կոպէկով և թատրոնների վեր-
նայարկը բարձրանալու իրաւունքով:

Անցնում է կուլիսների ետեւ, կամաց-կամաց ծանօ-
թանում դերասանական աշխարհի հետ: Այժմ բոլոր ար-
տիստները ճանաչում են նրան, բոլորին նա ծառայու-

թիւններ է անում և բոլորը սիրում են նրան իւր հեղութեան և աշխուժութեան համար։ Նա ոչ մի ներկայացումբաց չէ թողնում, մանաւանդ իտալական խմբի ներկայացումները։ Նա ցերեկներն էլ թատրոնումն է կամ նրա շուրջը։

— Սինեօր, կը զարմանաք եթէ ասեմ, որ այժմ նա երբեմն ստեղծում է նորեկ անծանօթ արտիստի համար փառք մեր քաղաքում։— շարունակեց մօր փոխարէն Լուիզան։— Սյո, այո, սինեօր Չելլինի, մի հակառակէք, այս ճիշտ է։ Նա ունի բազմաթիւ յոյն ու հրէայ ընկերներ, որոնք զարմանալի հաւատ ունեն գէպի նրա ճաշակը և սիրում են նրան։ Դրանք կլակեօրներ չեն, ոչ, այլ թատերասէրներ։ Չը գիտեմ, գուցէ նրանք կաշառւում են, բայց Լեոնին— ոչ, երբէք չէ կարելի կաշառել։ Սինեօր Կավալարօ, ճիշտ եմ ասում թէ ոչ։

— Նա ազնիւ է որպէս նորածին և զգայուն որպէս ընարի լար, — արտասանեց բարիտօնը։ Նա իմ հանգուցեալ եղբօր տիպարն է...

— Բայց ինչպէս է ստեղծում անծանօթ արտիստի համար փառք, — հետաքրքրուեցի ես։

— Առաջին ծափահարութեամբ, — պատասխանեց Կավալարօն։

— Չեմ հասկանում, — ասացի ես։

— Սինեօր, երեւի, չը գիտէք ինչ ասել է արտիստի համար առաջին ծափը անծանօթ քաղաքում։ Շատ բան, երբեմն ամեն ինչ։ Դուք թատերասէր էք, նկատած կը լինէք մի երևոյթ։ Թատրոնական սրահում նստող հասարակութիւնը հազիւ է վստահանում առաջին ծափը տալ անծանօթ արտիստին։ Շատ անգամ հոգով հիացած երգչի երգով, նա ամաչում է իր հիացումը արտայայտել։ Կարող են նրան անճաշակ համարել։ Բայց ահա օգնութեան է հասնում Լեոնը։ Նա ազատ է հասարակական նախապաշարումներից, չէ քաշում առաջին ծափը տալ։ Խօսմբը հետեւում է նրա օրինակին։ Այն ժամանակ հասարակութիւնը նոյնպէս ծափահա-

րում է: Միւս օրը լրագիրները գրում են այդ ծափահարութիւնների մասին, և ահա անծանօթ արտիստի աջողութիւնը ապահով է:

—Եթէ, ի հարկէ, արտիստը շնորք ունի,—աւելացրեց Ջեյլին:

—Այո, ի հարկէ:

—Բայց քո Լեոնը կարող է շատ անգամ անշնորքին էլ տալ առաջին ծափը,—նկատեց Բօրեյլին:

—Ներողութիւն,—պատասխանեց Կալալարօն հեղնօրէն ժպտալով,—մեր խմբի վերաբերմամբ գոնէ նա դեռ այդպիսի սխալ չէ գործել:

Ես գուշակեցի, որ Բօրեյլին դեռ չէ արժանացել Լեոնի ծափին:

Վիճաբանութիւնը գուցէ շարունակուէր, եթէ կըրկին ներս չը մտնէր Լեոնը: Այս անգամ նրա դէմքը բաւական հանգիստ էր: Նա հրաւիրեց Կալալարօին մի անկիւն և շնջալով ականջին, բաց թողեց նրա գրպանը մի ոսկեգրամէ Յետոյ իմացայ, որ մեր դուրս գալուց յետոյ նա իւր մօր բարձի տակ գտնում է այդ գրամը: Հասկանում է, որ Կալալարօն պիտի դրած լինի, վերցնում է, բերում, վերադարձնում տիրոջը:

—Յամառ ես, Լեոն, յամառ,—կոչեց Կալալարօն, շփելով պատանու գլուխը հայրական սիրով:—Դէ լաւ, մի նեղանար, նստիր, մի փոքր խօսենք: Դու, ի հարկէ, երէկ թատրոնումն էիր:

—Էի:

—Հաւանացիր ինձ...

—Ի հարկէ...

—Ապա ինչո՞ւ երեսդ դարձնում ես ինձանից...

Ա՛ա, կեղծում ես...

—Սինեօր Կալալարօ, երէկ դուք շփոթուած էիք:

—Ե՛ս: Ամենեւին: Սխալւում ես:

—Ո՛չ, սինեօր, չեմ սխալւում: Երբ հանգիստ էք, երբէք չեք շեղւում: Մենք ամենքս իմացանք, որ բեզբարկացրել են:

—Ձեզ այդպէս է թուացել: Ոչ որ ինձ չէր բարկացրել: Ահա տեսնո՞ւք, Լիւոն, ինձ դեռ լաւ չեա՞նք ճանաչում:

Լիւոնը նայեց Կալալարօի աչքերին այնպիսի պարզ ու խելօք հայեացքով, որ կեղծել նրա մօտ անկարելի էր: Կալալարօն, ձեռքը դնելով նրա ուսին, ասաց.

—Ձեա սխալուում, բարեկամս, երէկ ներկայացումից մի քիչ առաջ ես խոշոր վէճ ունեցայ ռեփուսորի հետ:

—Ո՛չ, սինեօր Կալալարօ, ասացէ՛ք դիրիժօրի հետ, — ուղղեց Լիւոնը համարձակ:

—Դու զրտեղից իմացար:

—«Օ՛, Կառլօ»-ն երգելիս, սինեօր Մարտինին կէս տոն բարձր վերցրեց ձեզ շեղելու համար: Սինեօր Մարտինին բոլորի վերաբերմամբ անաչառ է, բացի իրանից: Ռեփուսորի պատճառով նա ձեզանից վրէժ չէր առնիլ: Նա քինախնդիր է միայն իւր անձնական հակառակորդներին դէմ:

—Լսո՞ւմ էք, սինեօր,—դարձաւ ինձ Կալալարօն ոգևորուած,—այս պատանու բերանով խօսում է ինքը երաժշտական բնազդուով և դիտողական ձիրքը:

Լիւոնը վեր կացաւ, գլուխ տուեց, շնորհակալութիւն յայտնեց մեզ մեր այցելութեան համար և շտապեց դէպի դռները: Այլ ևս նա այնքան գրաւել էր ինձ, որ կամեցայ անպատճառ հետը խօսել:

—Հայերէն գիտէ՞ք,—հարցրի ես, երևի, հայրենասիրական զգացումից դրդուած:

—Գիտեմ:

Նա, ինչպէս և իր մայրը, խօսում էր ռուսերէն լեզուով տաճկական արտասանութեամբ: Իտալացիներից միայն տանտիրուհիս և նրա աղջիկը գիտէին ռուսերէն, նաև Կալալարօն: Միւսների հետ Լիւոնը խօսում էր իտալերէն:

Մի քանի հարցեր տուեցի նրան պարզ հայերէն լեզուով: Նա ապշած նայեց երեսիս և ժպտաց:

—Ձեռ հասկանում,—դարձայ ես ուռներէն լեզուի օգնութեանը:

—Այդ լեզուն եկեղեցական է,—խօսեց նա տաճկերէն լեզուով,—իմ իմացած հայերէնը ահա այս լեզուն է:

Ինձ համար նորութիւն չէր Բեօարաբիայի հայերի մայրենի լեզուն չիմանալը: Բայց առաջին անգամն էի պատահում մէկին, որ տաճկերէնը հայերէն էր համարում:

Ես խնդրեցի Լեւոնին այցելել ինձ շուտ-շուտ և իմ կողմից խոստացայ այցելել նրան:

Նա ինձ երկար սպասել չը տուեց: Հետեւեալ օրն իսկ եկաւ սենեակս և ուրախ-ուրախ յայտնեց, թէ մայրն արդէն լաւանում է: Ուղիղն ասած, ես չէի հետաքրքրուում մօր վիճակով, ինձ զբաղեցնողը որդու ճակատագիրն էր:

Երբ խօսք բաց արի թատրոնի ու երաժշտութեան մասին, պատանին կերպարանափոխուեց ինչպէս կրակոտ սիրահար, երբ խօսուում է նրա սրտի ընտրեալի վերաբերմամբ: Ոգեւորուած նկարագրեց իր լսած երեւելի երգիչների ու նուագիչների տաղանդը: Վերջին եօթ տարուայ ընթացքում նա լսել էր գրեթէ բոլոր նշանաւոր երգիչներին ու նուագիչներին, որոնք այցելել էին Ռուսաստան Օդեսսայի վրայով:

—Երեւի, դու էլ նուագում ես կամ երգում,—հարցրի ես:

—Ո՛չ, սինեօր:

—Ձեմ հասկանում:

—Երգելու համար ձայն չունեմ:

—Իսկ նուագելու համար գործիքներ չատ ունես սենեակումդ: Երէկ տեսայ:

—Այո, նուագում եմ մանդօլինա և կիթառ:

—Նօտաներ գիտե՞ս:

—Սինեօրինա Լուիզան սովորցրել է: Դուք լսել էք նրա երգեցողութիւնը: Հիանալի ձայն ունէ: Այնպէս

չէ՛: Այո՛: Հաւանքիլ էք: Ի հարկէ, ո՞վ չի հաւանքիլ: Օճ, Լուիզան մեծ ապագայ է խոստանում...

Նա լռեց, հառաչեց, հայեացքը ձգելով դէպի անորոշ տարածութիւն: Ես նրա դէմքի վրայ նշմարեցի հոգեկան մի գաղտնի տառապանքի արտայայտութիւն: Խոստովանում եմ, այն ժամանակ նշանակութիւն չը տուեցի նրա հառաչանքին: Եւ միթէ կարող էի երեւակայել տասնութ տարեկան պատանու հոգին որ և լուրջ վշտի ընդունակ:

—Այդ բոլորը լաւ,—ասացի ես,—բայց դու ինչո՞վ ես կերակրում բեզ ու մօրդ: Չէ՞ որ հայրդ ժառանգութիւն չէ թողել:

—Գործ չատ կայ, սինեօր: Պրօգրամներ եմ ծախում, usushushի դեր եմ կատարում բեմի վրայ, պոչ եմ բռնում: Ա՛խ, սինեօր, եթէ միջոց ունենայի, կը սովորէի վեիժօնչիլ նուագելը ու կը մտնէի երաժշտական խումբը:

—Յիշում ես հօրդ, Լեւոն:

—Ի հարկէ, շատ լաւ եմ յիշում:

—Ասում են, նա բարի մարդ էր:

—Այո, սինեօր, շատ բարի էր, միայն...

—Հարբում էր,—լրացրի ես պատանու խօսքը:

—Նա երբէք ինձ չէր ծեծում, չէր էլ բարկանում վրաս: Բայց ո՛չ, մի անգամ բարկացաւ, յիշում եմ...

—Երեւի, չարութիւն էիր արել:

—Այո՛: Այն ժամանակ նրա խանութը ահա այն անկիւնի կապոյտ տան ներքին յարկումն էր: Ամեն օր գընում էի այնտեղ կեղծամներ սանրում: Մի օր նա տըխուր էր շատ: Մի ժեներալ եկաւ երեսը սափրել տալու: Նրա մօտ միշտ մեծամեծներն էին գալիս: Ես վերջրի մի սանր, վրան քաշեցի թուղթ ու սկսեցի չրթունքներովս նուագել: Ժեներալը բարկացաւ ու հօրս հրամայեց ինձ դուրս անել: Հայրս մօտեցաւ, ականջս քաշեց ու վզակոթիս տալով, վռնդեց դուրս: Բայց յետոյ, երբ ժեներալը դնաց, կանչեց ինձ ներս, աչքերս սրբեց,

համբուրեց ու ասաց. «Եթէ դու կ'ունենաս երաժշտական ընդունակութիւն. ինձ գրաւ կը դնեմ, բեղ չեմ թողնիլ առանց ուսման»: Այո՛, սինեօր, շատ լաւ մարդ էր, թէն հարբում էր: Սինեօր, ներեցէք, օր ժամն է: — Տասնումէկը:

— Օ՛ո, ես ուշացայ: Ներողութիւն, էլի կը գամ: Ձեր սենեակը լաւն է: Դուք ինձ գրքեր կը տաք կարդալու, այո՛: Շնորհակալ եմ: Յտեսութիւն: Այսօր կալաֆատի բենեֆիան է: Թատրոնը լիքն է լինելու: Պէտք է գնամ, պոչ բռնեմ:

Ես կամեցայ հարցնել, ինչ ասել է «պոչ բռնել», բայց Լեոնն արդէն չքացել էր:

Կալաֆատին ընտիր երգչուհի էր:

Գնացի թատրոն տոմսակ վերցնելու: Կասսի առջև կանգնած էր գնողների մի երկայն շարք, որ հասնում էր մինչև փողոցի կէսը: Եղանակը սառն էր, խոնաւ, անախորժ: Պիտի բռնէի շարքի վերջին տեղը և ամենաքիչը մի ժամ սպասէի մինչև հերթս հասնէր: Ուզում էի վերադառնալ տուն, երբ լսեցի իմ ազգանունը: Դա Լեոնի ձայնն էր, որ կարող էի ճանաչել հարիւրաւոր ձայների մէջ: Նա կանգնած էր կասսից մի բանի քաջ միայն հեռու, երկու հրէաների մէջ սեղմուած:

— Տոմսակ էք ուզում գնել, — հարցրեց նա տաճկերէն:

— Այո՛:

— Եկէք, տեղս բռնեցէք, ապա թէ ոչ, շուտ չէք հասնիլ կասսին:

Ես բռնեցի նրա տեղը: Նա գնաց կանգնեց շարքի վերջում: Այդտեղ միայն իմացայ՝ ինչ ասել է «պոչ բռնել»: Լեոնը կանգնում էր շարքի ետևում և, երբ բաւական մօտենում էր կասսին, իւր հերթը ծախում էր ցանկացողին հինգ — տասը կոպէկով: Յետոյ դարձեալ գնում էր ու շարքի ետևում կանգնում: Նա ամեն միջոց գործ էր գնում թատրոնից չը հեռանալու համար: Նրա օգը, կերակուրը, կեանքը, ամեն ինչ թատրոնն էր:

Իմ հետաքրքրութիւնը այդ պատանու վերաբերմամբ արդէն այնքան մեծ էր, որ աշխատում էի ամեն օր նրան տեսնել:

Մի առաւօտ նրա մօտ հանդիպեցի երկու անծանօթներին, որոնց հետ սենեակի դռների առջև կանգնած խօսակցում էր:

Մէկը իր հասակի պատանի էր հնամաշ հագուստով, բայց գլխին մի նոր գլխարկ: Դէմքի գծերը հրէական էին, աչքերը դեղնագոյն, մազերը գրեթէ կարմիր, երեսը ինչ-որ բծերով ծածկուած, սակայն համակրելի:

Միւսին ես շատ անգամ էի տեսել քաղաքի զբօսավայրերում ու թատրոնների առջև: Դա մօտ քսան ու հինգ տարեկան երիտասարդ էր, այնքան նիհար, այնքան բարակ ու գունատ, որ, կարծես, մագաղաթից լինէր շինած: Նրա երեսը երկարաւուն էր ու նեղ, աչքերը կլոր ու փոքրիկ, կոկորդի ոսկորը դուրս ցցուած: Հարթ ու նօսր մազերը, մինչև ունքերը քաշած կակուղ գլխարկի տակից ցած իջնելով, եախուի պէս կպել էր բարակ պարանոցին և ընդգրկել կոկորդի մի մասը: Սև սիւրտուկի վրայ հագած էր թիկնոցաւոր վերարկու առանց աստառի, լայն թևերով: Մի ձեռքին բռնած էր բազկի հաստութեամբ մի դեղնագոյն փշոտ փայտ, միւս ձեռքին անկազմ գրքոյկներ և տեղական լրագիրների համարները:

— Իմ ընկերներն են, — ասաց Լևոնը, անմիջապէս ծանօթացնելով ինձ նրանց հետ: — Բանաստեղծ Չաուշէնկօ. Իցկօ Մարգուլիս:

Ես հաճոյքով սեղմեցի երկուսի էլ ձեռքը:

— Չաուշէնկօն սիրում է մարդկանց հետ ծանօթանալ իր երկերի միջոցով, — ասաց լայն վերարկու հագած երիտասարդը, որ ինքը բանաստեղծն էր:

Եւ անմիջապէս, գրքոյկներից մէկը պահելով քթի առջև, հարցրեց.

— Չէիք կամենալ արդեօք մի օրինակ վերցնել:

— Հաճոյքով:

Գրքոյկի վերնագիրն էր. Часы горя и страданій, стихотворенія Леонида Николаевича Чаушенко.

— Դուք գուցէ զարմանաք, մօսեօ,—ասաց նա, դնելով վարտիքի գրպանը գրքոյկի արժէքը, որ ես, այսպէս ասած, յանդգնեցի կապել ձեր վզին իմ երկը: Բայց մի վրդովուէք, մարդիկ իրանց խիղճն են ծախում, Չաուչէնկօն իր երկերը: Նախկին գրաշար եմ: Ինքս գրում եմ, ինքս շարում, ինքս տպում, ինքս վաճառում, ինքս էլ ուտում իմ սրտի արեան վաստակը...

— Իսկ ես նախկին և ներկայ ջհուդիկ եմ,—ընդհատեց բանաստեղծի խօսքը իցկօ Մարգուլիս կոչուած պատանին,—երբեմն լրագիրներ եմ ծախում, երբեմն էլ թատրոններում ծառայում: Նեղ տեղն ընկնելիս փողոցներում կօշիկներ եմ սրբում:

— Եւ երեւակայում է իրան ապագայ Ռուբինշտէյն, — հեգնեց Չաուչէնկօն:

— Ա՛խ, պարոն, արդեօք դուք երաժշտութեան ուսուցիչ էք: Ո՛չ: Ա՛փսոս: Ես կը կամենայի ձեզանից դաշնամուրի վրայ դասեր վերցնել: Ծիծաղիր, Չաուչէնկօ, բայց էլի ես պիտի քօ Часы горя и страданій երաժշտութեան վերածեմ: Դէ լաւ, գաւազանդ մի ցոյց տար. ես երկչոտ ջհուդներից չեմ, ես հրէայ եմ: Արեւիկերչի, սինեօր... գնանք, բանաստեղծ: Չիմբա, չիմբա—չիլալա...

Նա քամու արագութեամբ թռաւ դուրս: Չաուչէնկօն հետեւեց նրան, հաստ գաւազանի ծայրը աղմուկով զարկելով փայտեայ սանդխտի աստիճաններին:

Փառք Աստուծոյ, այս անգամ Լեւոնի մայրը տանը չէր, գնացել էր շուկայ պաշարեղէն գնելու: Լեւոնն ասաց, թէ Չաուչէնկօն ու իցկօ Մարգուլիսը եկել էին խորհրդակցելու իտալական խմբի առաջին երգչուհի Բարբինիի բենեֆիսի մասին: Պատրաստուած են արտատալքոյ կարգի ցոյցեր: Չաուչէնկօն մտադիր է բենեֆի-

սի պատուին նուիրել երգչուհուն մի բանաստեղծութիւն. պէտք է թարգմանել իտալերէն:

Ես, Լեւոնին փորձելու համար, ասացի.

— Կը ցանկանայի իմանալ, դուք ի՞նչ գործ ունիք երգչուհիների բենեֆիսների հետ:

— Ի՞նչպէս թէ գործ չունենք, — գոչեց նա զարմացած, — երգչուհիները գեղարուեստին չեն ծառայում:

— Շատ էլ ծառայում են, յետոյ:

— Ամեն մարդ պարտաւոր է պատուել գեղարուեստը:

— Գեղարուեստը շուայլութիւն է: Նա հարուստների համար է: Իսկ դու և քո ընկերները աղքատ էք...

— Հարուստները արտիստներին նուէրներ են առնում, իսկ մենք ցոյցեր...

Հազիւ մի քանի րոպէ խօսել էինք, երբ ներս մտաւ Լեւոնի մայրը: Դնելով պաշարեղէնի զամբիւղը Շէքսպիրի քթի առջև, նա իսկոյն ևեթ յարձակուեց որդու վրայ.

— Էլի փողոցային սրիկաները այստեղ էին, հասերեւի, խորհուրդ ունէիք: Մի շաբաթ է գլուխս ցաւեցնում էք այդ երգչուհու բենեֆիսով: Պարոն, տեսա՞ք խօմ, տեսա՞ք այս անզգամի ընկերներն ովքեր են: Ի՞նչ կարող է սովորել այդպիսիներից: Փճւշ, փուշ զաւակ...

Երբեմն մայրերը կարող են իրանց հարազատ զաւակների թշնամի լինել: Անշուշտ Լեւոնի մայրը սիրում էր որդուն, բայց չէր տեսնում իր և նրա մէջ եղած վիհը. այն ահագին վիհը, որ չէր կարելի բացնել ու հարթել անվերջ նախատինքներով: Մի անգամ այս մասին խօսում էինք մեր սեղանատանը. սինեորա Ստեֆանիան և տեսօր Բարեյլին պաշտպանեցին մօրը, իսկ միւսները — որդուն: Ռախսան ասաց.

— Մեզ հրէաներիս համարում էք նիւթապաշտ: Ես դէմ չեմ, ճիշտ է. բայց, հաւատացէք, ոչ մի հրէայ, մանաւանդ հրէուհի իր որդու վերաբերմամբ այդ քը-

բխտոնեայ կնոջ չափ նիւթամոլ չէր լինի։ Հրէան խելօք կերպով է հարստահարում իր որդուն։ Եթէ իր որդուն մէջ տեսնում է երաժշտական կամ երգելու ձիրք, աշխատում է հէնց այդ ձիրքը շահագործել։ Նա չէ ստիպում նրան արհեստաւոր կամ վաճառական դառնալ։

Երկու անգամ Լեւոնն իմ ներկայութեամբ լաց եղաւ, երբ մայրը յանդիմանում էր նրան իբրեւ «անպէտք» դաւակի։ Նա փաթաթուեց մօր պարանոցին, գոչելով.

— Մամա, մամա, մի բարկանար, ես քեզ սիրում եմ։ Օօ, ո՛չ, այդ պատանին չէր կեղծում։ Նա սիրում էր մօրն անչափ, և այս նրա դժբախտութեան պատճառներից մէկն էր։

— Կարելի է, — լսեցի մի առաւօտ դռների ետեւից Լեւոնի ձայնը, երբ դեռ անկողնից չէի վերկացել։

Ուրախութեամբ հրաւիրեցի նրան ներս։ Նա գլխաբաց էր, երեսն անլուայ, աչքերի սպիտակուցները դեղնած, մազերը գզգզուած, դէմքը մագաղաթի պէս գունատ։ Կռնատակին պահած էր մանդոլինան և այնպէս ամուռ սեղմած, որ, կարծես, վախեցում էր ձեռքից խլեն։ Նրա բաճկոնի կոճակները բաց էին, փողկապ չունէր, շապկի եզրերը բաժանուել էին և երեսան էին հանում նրա նիհար կուրծքը։ Ծնկների վրայ կուչկուչուած վարտիքի ծայրերը բարձրացել էին, երեւում էին կօշիկների ականջները։

— Ներողութիւն, սինեօր, — ասաց նա, ցրուած հայեացքը պտտեցնելով շորս կողմը, — կարծում էի վեր էք կացել։

Ես շտապեցի նրան հանգստացնել, թէ հէնց վեր էի կենում, երբ եկաւ։ Նա խնդրեց թոյլ տալ իրան կէս ժամ մնալու իմ սենեակում։ Ոչ միայն կէս ժամ, այլ միշտ, երբ կամենար և որքան կամենար, կարող էր օգտուել իմ սենեակից։ Բայց այս անգամ ինձ չփոթեցրեց նրա այլայլուած կերպարանքը։

—Ի՞նչ է պատահել,—հարցրի, կարծելով, որ թագնու-
ւում է ինչ-որ հալածողներին։

Մի քանի վայրկեան չը պատասխանեց։ Ես հարցա
չը կրկնեցի, սկսեցի հագնուել։ Նա մտեցաւ դռներին,
նայեց դէպի դուրս ու յետ եկաւ, կանգնեց սենեակի
մէջտեղում, աւելի ամուր սեղմելով մանդօլինան կռան
տակ։

—Գիտէ՞ք, սինեօր,—ասաց,—կարող է մայրս գալ։

—Ի՞նչ անենք, թող գայ։

—Ես նրանից եմ փախել։ Ուզում էր մանդօլինաս
կոտրտել, վառարան գցել։

—Ինչո՞ւ։

—Մինչև լոյս չեմ թողել նրան քնելու, նուագել եմ։
Յետոյ պատմեց, թէ երէկ օպերային երաժշտական
խմբի բենեֆիսն է եղել։ Ներկայացումից յետոյ բոլոր
երաժիշտները գնացել են հիւրանոց ընթերելու։ Խմբա-
պետը Լեոնին էլ հրաւիրել էր։ Ընթերիքի միջոցին մե-
կը վերածնչելով է նուագել, ի միջից այլոց, և մի
սպանական եղանակ—«Մագրիդի շրմուիկը»։

—Գլխիցս չէր դուրս գալիս այդ եղանակը։ Ուզում
էի անպատճառ սովորել հէնց այս գիշեր, որ չը մոռա-
նամ։

—Եւ սովորեցի՞ր։

—Այո՛։

—Ինչ համար կը նուագե՞ս։

Լեոնի բնաւորութիւնը պարզ էր։ Նա կոտրատուել
չը գիտէր, ամեն բանի վերաբերում էր հասարակ։ Ես
արդէն մի քանի անգամ լսել էի նրա նուագումը։ Վատ
էր նուագում թէ լաւ, չը գիտեմ, միայն զգացում էր
և զգացնել տալիս լսողին։

Նա նստեց աթոռի վրայ, գրկեց մանդօլինան։ Ա-
ռաւօտեան արեգակի կիտրոնագոյն շողերը սփռուել էին
ներս։ Լեոնի աչքերը անգիտակցաբար դարձան դէպի
այդ շողերը, կարծես, ինչ-որ գաղտնի մագնիսի զօրու-
թեամբ։ Ա՛խ, այդպիսի վեր ուղղուած աչքերը, այդ հեղ

դէմքը: Անցել է ընդամենը երկու տարի, բայց կ'անցնեն շատ տարիներ, դարձեալ այդ օրը վառ կը մնայ յիշողութեանս մէջ:

Ի՞նչ էր Լեոնի նուագածը—բացատրել չեմ կարող: Յիշում եմ միայն ինձ վրայ գործած տպաւորութիւնը: Կիսամերկ բեռուել էի սենեակի մէջտեղում և լսում բուռն զգացումների վիժումը: Վիշտ և բերկրութիւն, փոթորիկ ու մեղմ թախիժ խառնուել էին «Մադրիդի չրլմոլիկի» մէջ—գոնէ այսպէս էր թուում ինձ: Գուցէ դա մի կրակոտ, ասպետական ժողովրդի սրտի հրաբուլդին էր, փոքր ինչ կանոնաւորուած ինձ անյայտ մի հանճարի ստեղծագործ ուժով: Բայց հետաքրքրականն ինձ հաւմար նուագողն էր: Կարծես, նիւթեղէն պատանին չքացել էր, մնացել էր միայն նրա ստուերը: Նա չէր նկատում իմ ներկայութիւնը, քաղցր հնչիւնների հեղեղով կլանուած նետրգերը չէին զգում աշխարհի նիւթակաշնը: Կարծես, հոգին ամբողջովին ձուլուել էր նուագած եղանակի հետ ու սլացել հեռու մի աշխարհ: Ընտիր հոգիների կախարդական աշխարհը:

Երբ աւարտեց, քանի մի վայրկեան լուռ էր, անշարժ, աչքերը տակաւին յառած արեգակի շողերին, ուրոնք հետզհետէ գունատուում էին:

Ես չը կարողացայ ինձ զսպել, ոգեւորուած գոչեցի.

—Կեցցես, Լեոն, կեցցես...

Բայց նա չը լսեց: Անշարժ էր. նուրբ շրթունքները, որոնք միշտ սեղմուած էին, դողում էին նկատելի: Յանկարծ նրա ձեռները թուլացան, գլուխը մի փոքր թեքուեց ուսին, մանդոլինան հանդարտիկ սահեց կրծքից և ընկաւ նիհարիկ ծնկների վրայ: Եւ նրա դէպի շողերը յառուած աչքերի մէջ նշմարեցի արցունք:

—Մանուկ, ինչո՞ւ ես լալիս,—գոչեցի կարեկցութեամբ:

Նա ոտքի կանգնեց, ճակատից հեռացնելով թանձր մազերը և տարօրինակ ձայնով արտասանեց.

—Վերիօնչէլիստն ինձ ասաց, Մադրիդի շրջմուլիկը գժբախտ է եղել։ Յուրտ գիշերները երգել է գրանդի աղջկայ լուսամուտի տակ և լաց եղել... Նրա հայրը աղքատութիւնից մի օր կախուել է ծառի վրայ, խեղդուել։ Այդ ժամանակ ես չը հասկացայ նրա խօսքերի խորքերում թագնուած բուն վիշտը և կարծեցի զառանցում էր։ Արդարեւ, զառանցում էր նա, բայց ինչո՞ւ և ինչ...

—Ա՛խ, ներողութիւն,—գոչեց նա յանկարծ ուշքի գալով,—ես... անքնութիւնից...

—Այո, Լեւոն, անքուն ես։ Եթէ կամենում ես — հանգստացիր սենեակումս։

—Շնորհակալ եմ, սինեօր։ Թո՛ղ տուէր միայն մանգօլինաս թողնեմ այստեղ։ Մայրս կարող է նրան վառարան գցել։ Երէկ լուսամուտով փողոց չպրտեց կիթառս ու մի քանի լուսանկարներ։

—Լեւոն, մայրդ չար կին է,—գոչեցի ես մինչեւ հոգոյս խորքը վրդովուած այրիի վայրենի արարմունքից։

Լեւոնը չափազանց վշտացաւ և սկսեց պաշտպանել մօրը։ Ո՛չ, ոչ, չար կին չէ նրա մայրը, ընդհակառակը շատ բարի է։ Նա սիրում է Լեւոնին։ Երբեմն քնած ժամանակ Լեւոնը զգում է, որ իրան թագուն համբուրում է։ Նա սիրում է, բայց սէրը ցոյց չէ տալիս, վախենում է, որ Լեւոնը երես առնի, աւելի փչանայ։

—Աւելի փչանաս,—գոչեցի ես,—բայց մի՛թէ դու փչացած ես։

—Ի՛նչ գիտեմ, սինեօր. մայրս ասում է՝ «նվ իր ծնողների կամքը չէ կատարում—փուչ օրդի է»։

—Է՛հ, ուրեմն ինչո՞ւ չես կատարում մօրդ կամքը, —հարցրի դիտմամբ, կամենալով փորձել նրան։

Նա մի տխուր հայեացք գցեց երեսիս, ոչինչ ասաց։ Ես այդ հայեացքի մէջ կարգացի նրա անգօրութիւնը—դառնալ մօր կամքի հշու զաւակ։ Անվիճելի էր, որ նա շուտով կը հրաժարուէր կեանքի բոլոր բարիքներից, բան թատրօնից։

Ճաշի միջոցին պատմեցի նրա տարօրինակ տրամադրութեան մասին: Լուիզան լսեց լարուած ուշադրութեամբ: Նրան նկատելու չափ չփոթեցրեց այն, ինչոր Լեւոնն ասել էր «Մադրիդի շրջմոխիկի» մասին: Կավալարօն խորհրդաւոր ժպտում էր և գլխով յանդիմանական շարժումներ անում: Լուիզայի աչքերին նայելով՝ Ուսանողը նկատեց, թէ Լեւոնն անօրմալ էակ է, մի տեսակ հոգեկան հիւանդ: Նրա հասակի ու զգացումների մէջ չը կայ համերաշխութիւն: Իսկ ուղեղը զարգանում է անկանոն: Այս նկատողութիւնը չափազանց վրդովեցրեց Կավալարօին: Չը խնայելով ուռւ լեզուի բերականական կանոնները, նա սկսեց հակաճառել:

—Հոգեկան հիւանդ, հոգեկան հիւանդ. վերջին ժամանակ, կարծես, գիտութիւնները հէնց նրա համար են սովորում, որ բոլոր տաղանդաւոր մարդկանց հիւանդ համարեն: Ո՛չ, պարոններ, իսկական հոգեկան առողջները հէնց Լեւոններն են: Միայն նրանք դժբախտ են, սինօր ստուգենտ, հասկանում էք, դժբախտ, որ չեն ծընուած կեանքի բարեյաջող պայմաններում: Փոխանակ գիտնականօրէն բացատրելու այդ պատանինների հոգին, օգնեցէք նրանց—ահա ինչ: Մի թողնէք աղամանդը փողոցի ցեխի մէջ: Ափսոս է Լեւոնը:

—Նա օրից օր հալւում է մոմի պէս,—շարունակեց Կավալարօն կարեկցաբար,—նրա կազմը նուրբ է, չէ կարող դիմանալ այդ տեսակ ապրուստի: Երբեմն գիշերը հազիւ անկողին պառկած, վեր է կենում, գնում կանգնում է կասսի առջև, առանց վերարկուի, մի քանի կոպէկ վաստակելու համար: Վաստակածի մի մասն էլ թատրոնի վրայ է ծախսում: Ահա վաղը սինօրա Բարբինի բենեֆիսն է: Դա նրա ամենասիրելի երգչուհին է: Համոզուած եմ, որ այժմ իրան տանջում է, որպէս զի կարողանայ որ և է կերպ վաղուայ ցոյցերը գեղեցկացնել...

Հետեւեալ երեկոյ ես թատրոնումն էի: Նստած մի բարեկամ ընտանիքի հետ օթեակներից մէկում, նայում

էի դէպի վերնայարկէ Բաղմաթիւ գլուխների մէջ, վերջապէս, տեսայ Լեոնին: Արմուկները պատնէշին յենած, գլուխն ափերի մէջ բռնած, աչքերը յառել էր բեմին: Նրա մի կողմում կանգնած էր բանաստեղծ Չաուէնկոն, միւս կողմում Իցկօ Մարգուլիսը: Երբ բեմի վրայ երևաց երգչուհի Բարբինին, Լեոնը գլուխը բարձրացրեց և ամենից առաջ ծափահարեց: Նրան հետևեցին Չաուէնկոն և Իցկօն, յետոյ վերնայարկի մի մասը: Նոյն վայրկենին մի քանի տասնեակ ձեռներ ձգեցին բեմի վրայ ինչ-որ սպիտակ ու կարմիր ծաղիկներ, նաև գոյնըգ-գոյն բարակ թղթի թերթիկներ: Գոյացաւ մի ֆանթաս-թիք անձրև: Պարտերը ակամայ յափշտակուեց, և ամբողջ հինգ րոպէ թատրոնը թնդում էր բուռն ծափահարութիւններից: Վերցնելով իր գլխին տեղացող անձրեւից մի կաթիլ—մի ծաղիկ, երգչուհին սեղմեց սրբտին, անդադար գլուխ տալով աջ ու ձախ, յետոյ աչքերը բարձրացրեց դէպի վերնայարկ և օղային համբոյրներ ուղղեց պատանի երկրպագուներին: Այս աւելի ոգևորեց նրանց և աւելի զօրացրեց աղաղակներն ու ծափերը:

Լեոնն իր մարմնի կիսով դուրս էր եկել պատնէշի ետնից: Կարծես, ձգտում էր ծաղիկների հետ ընկնել երգչուհու ոտների տակ իբրև կենդանի զոհ գնդարուեստի:

Անցաւ առաջին գործողութիւնը, երկրորդը, երրորդը: Լեոնի ոգևորութիւնը սաստկանում էր երգչուհու աջողութեան հետ զուգընթաց: Նա մերթ ծափահարում էր, ձեռները գլխից վեր բարձրացրած, մերթ աղաղակում. «էվիվա, բրավօ, բրավիսսիմօ»...

Վերջին գործողութեան կիսում յանկարծ չքացաւ Չաուէնկօի և Իցկօի հետ, և մինչև ներկայացման վերջը չերևաց այլ ևս:

Դուրս գալով խուռն բազմութեան հետ փողոց, տեսայ հետևեալը.—Թուով երեսուն-քառասուն ոստիկաններ կազմել էին մի ընդարձակ չրջան հեղեղուած

էլէքտրական ահագին լապտերների առատ լուսով: Թատրոնից դուրս եկողները հաւաքւում էին շրջանի ետեւում: Մուտքի մօտ մի կողմում խմբուած էին հարիւրի չափ համալսարանական ուսանողներ, միւս կողմում կանգնած էին երկու կանոնաւոր շարքերի բաժանուած մի խումբ պատանիներ տասնուհինգից մինչև քսան տարեկան: Միակ չափահասը նրանց մէջ Չառլէէնկօն էր: Նա ձեռին պահած էր մի թերթ թուղթ:

Ուսանողներից մի տասը հոգի ձեռքերում բռնած էին մի-մի փոքրիկ փունջ ծաղիկների, իսկ պատանիները մի-մի վառ կերոն:

Տեսարանը գեղեցիկ էր, հետաքրքրական: Գիտէի որ Լեոնը յետին դեր չէ կատարում նրա մէջ: Փաշուեցի մի կողմ և աչքերով որոնեցի նրան: Դժուար չէր գտնելը: Նա կանգնած էր պատանիների շարքերից մէկի գլխին, ձեռքին մի երկայն ձող, որի ծայրում վառւում էր հաստ մօմի կտորը: Ցուրտ չէր զգում նա առանց վերարկուի, նոյն իսկ առանց կրկնակօշիկների իր բարակ պիջակում: Երեւի, չէր զգում, թէ և եղանակը բաւական ցուրտ էր: Նա յափշտակուած էր իր դերով, աշխատում էր կարգ պահել պատանիների շարքում: Կերոնների հրեղէն լեզուակները էլէքտրական ահագին լապտերների լոյսի ներքոյ ներկայացնում էին դեղնագոյն աղօտ բծեր, տկար որպէս աստղերը լուսնեակ երեկոյ:

Լեոնի նիհար դէմքը ստացել էր մի տեսակ բացմանիչակագոյն երանգ: Նա յիշեցնում էր դեկադենդ նկարչի քմահաճ վրձինի տարօրինակ ստեղծագործութիւն: Սակայն այդ հիւանդոտ դէմքի վրայ աչքերը փայլում էին յղկած պողպատի պէս: Չորս կողմից էլէքտրականութեամբ հեղեղուած—նրա մարմինը գետնի վրայ չէր ձգում ստուեր. նա ինքը, կարծես, ստուեր լինէր: Նրա շարժումները արագ էին, ջղաձգական, լի աւիւնով: Երբ խօսում էր, նոյն իսկ հեռուից ինձ թւում էր, որ խօսում են նրա բոլոր նեարդերը, արտի

բոլոր թելերը: Ահագին բազմութեան մէջ ձայնն ինձ չէր հասնում, բայց գրազ կը գայի, որ այդ ձայնը դողում էր հոգեկան բարձր հաճոյքից իր բոլոր ելեէջներով: Լեւոնը երջանիկ էր:

Երբ երգչուհին դուրս եկաւ թատրոնից երկրպագուներով շրջապատուած, Իցկօ Մարգուլիսը ամենից առաջ աղաղակեց. «ուռնա»: Չաուէնկօն, գաւազանով յետ մղելով նրան, մօտեցաւ երգչուհուն ու տուեց նրան իր ձեռքի թուղթը: Անշուշտ, այդ նրա ոտանաւորն էր յատկապէս օրուայ առիթով գրուած:

Լեւոնը գդակը վերցրեց և օդը գցեց: Նրա թանձր մազերից երկու շերտ ընկան նուրբ ճակատի վրայ: Նրա օրինակին հետեւեց պատանիների ամբողջ խումբը: Երեւան եկաւ Չաուէնկօի նեղ, երկայնաձեւ գլուխը հարթ, նօսր մազերով: Եւ կիսամերկ, կիսաբաղցած պատանիների տհաս ձայները «բրաւօ, բրաւիսսիմօ» խառնուելով միմեանց, կարծես, սառան ձմերային ցուրտ օդում: Այդ վայրկենին ես անիծեցի մտքումս երջանիկ երգչուհուն, որ թէկուզ ակամայ խելքից հանել էր այդ մատաղահաս էակներին և վտանգի էր ենթարկում նրանք կեանքը. ո՞վ գիտէ, գուցէ և՛ հոգին: Միթէ, արդարեւ, գեղարուեստն այնքան անողոր է իր բարձրութեան վրայ, որ իր առջև ծունկ է չորեցնել տալիս նոյն իսկ անմեղութեանը:

Երբ երգչուհին մօտեցաւ թատրոնի առջեւ սպասող փառահեղ կարգին, մի քանի զոյգ ձեռներ սկսեցին արձակել ձիերը: Կարծեցի, թէ Լեւոնն է սկզբնապատճառը և շտապեցի մտքումս հայհոյել բարեկամիս: Սակայն ես դեռ լաւ չէի ճանաչում նրան: Նայեցի—չը կար ոչ լծուողների և ոչ լծողների մէջ: Դրանք բացառապէս ուսանողներ էին, որոնց թեթեւամտութիւնը, երեւի, անասնութեան էր հասնում:

Լեւոնի խումբը ալ ու ահեղ ուղեկցում էր կառքը վառ կերոններով: Երգչուհին մէկ-մէկ ընդունում էր ուսանողներից փնջերը, փետտում ու ծաղիկնե-

ըը սփռում պատանիների վրայ, իսկ ուսանողներին վարձատրում օգային համբոյրներով:

Ճեղքելով ամբոխը, ես մօտեցայ բարեկամիս:

— Ա՛հ, դուք էլ այստեղ էք, — գոչեց նա հեւալով — լսեցի՞ք, ինչպէս երգեց, լսեցի՞ք...

— Այո՛, Լեւոն, հիանալի երգեց: Բայց այդ ուսանողները... Ի՞նչ են անում... Միթէ դու հաւանում ես...

— Աստուած մի արասցէ:

— Մենք անասուններ չենք, — ասաց Իցկօ Մարգուլիսը:

— Այո՛, մենք մարդիկ ենք, — գոչեց Չաուչէնկօն վրդովուած. — Էյ, պարոնայք ստուգենտներ, մի ձգէք ձեր մունդիրի վարկը. Էյ, պարոններ, ամօթ է...

— Մտիկ արէք, մտիկ արէք, — գոչեց Լեւոնը, — ինքըն էլ չէ հաւանում, ուզում է իջնել կառքից... Բայց ո՛չ, չէ իջնում... Աա... Վիտեա, Պեդրօ, Մերգէլ. Խնայս, հանգցրէք կերօնները... Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, սպասեցէ՛ք... Նա իջնում է կառքից... Իջաւ, իջաւ... Ձիերը լծում են... Կարիսսիմօ, կեցցէ Բարբինի. էվի՛վա, բրա՛վօ, բրավօսսիմօ, առա՛ջ, առա՛ջ...

Եւ, կերօնը բարձրացրած, աղաղակներով, չքացաւ ամբոխի մէջ իր հրէայ ու յոյն ընկերների հետ... Նրանց հետեւեց Չաուչէնկօն, լայն վերակուլի փէշերը օդի մէջ փռւածացնելով պատառոտուած առագաստների պէս...

Ես տուն վերադարձայ ծանր տպաւորութեան տակ: Այդ գիշեր երազումս տեսայ Լեւոնի հօրը: Թշուառ վարսավիր: Նա հարբած, կեղտոտ ու պատառոտուած հագուստում շնթռկել էր թատրոնի մուտքի առջեւ: Անցորդները հեգնում ու ծիծաղում էին նրա անյոյս սէրը, որ, ո՛վ գիտէ, գոնէ առաջացել էր գեղարուեստի սիրուց: Այսպէս էի ես միշտ պատկերացնում վարսավիրին, այսպէս էլ տեսայ նրան երազումս...

Զարթնելով, փափագ գգացի Լեւոնին տեսնելու: Բարձրացայ վերև: Տանը չէր: Մայրն ինձ հանդիպեց արտասուքը աչքերին և գանգատուեց, թէ գիշերը տուն

է վերադարձել երեք ժամին: Այսօր զարթնել է թէ չէ, իսկոյն տնից դուրս է եկել:

—Պարոն,—աղերսեց այրին,—դուք կարող էք նրան խելքի բերել: Նա սիրում է ձեզ, կը լսէ ձեր խօսքը: Նա գնում է հօր ճանապարհով: Վերջը իրան հարբեցողութեան կը տայ և շան պէս կը թաւալուի փողոցներում:

—Նա այդ չի անիլ, խելօք է:

—Ա՛խ, պարոն, կարծում էք հայրը յիմար էր: Ո՛չ, նա էլ խելօք էր: Բայց խելքից հանեցին, օրս սեւացրին: Ամուսնուս ձեռքիցս խլեցին, չեմ ուզում որդուս էլ խլելն... Պարոն, օգնեցէք, ես մայր եմ. հասկանում էք, մայր...

Այո, մայր էր այդ կինը, գիտէի, որ սիրում է որդուն ու տանջւում նրա պատճառով: Այժմ խղճում ու միջիւն անգամ ցաւակցում էի նրան. բայց դարձեալ անխորժ էին ինձ համար նրա անվերջ դանդաղները, նրա եսամոլ հոգացողութիւնը որդու համար:

Կէսօրից յետոյ կրկին բարձրացայ վերև: Այս անգամ Լևոնը տանն էր, բայց անկողնում պառկած: Նրա վտիտ այտերի վրայ նշմարեցի անսովոր կարմրութիւն: Բռնեցի բազուկը. երակը զարկում էր ուժգին: Անշուշտ երէկ մրսել էր: Բայց չէր յանձն առնում հիւանդութիւնը: Նա ուրախ էր. օգտուելով մօր բացակայութիւնից, յայտնեց իր ուրախութեան պատճառը: Բարձի տակից հանեց մի լուսանկար և, ցոյց տալով, հարցրեց.

—Ճանաչո՞ւմ էք:

Այդ երեկուայ երջանիկ երգչուհու լուսանկարն էր: «Իմ սիրելի արտիստին», կարդացի լուսանկարի ճակատին:

—Ամենքն էլ ինձ արտիստ են կոչում,—ասաց Լևոնը,—չը գիտեմ ինչո՞ւ: Այսօր գնացել էի նրան շնորհաւորելու երեկուայ աղողութեան համար...

Ծաղիկներ էի տարել: Հրաւիրեց ներս, կաֆէով հիւրասիրեց: Բաւական խօսեցինք... հարցնում էր, ինչ-

քան եմ վաստակում: Խաբեցի, ասացի հայրս ժառանգութիւն է թողել: Վախենում էի, որ փող առաջարկի ինձ: Նա նուիրեց ինձ իր լուսանկարը: Ես համբուրեցի նրա ձեռք, նա էլ իմ ճակատք: Օ՛, սինեօր, ես շատ երգչուհիներից ունիմ այդպիսի նուէրներ, ահա, այն այլքումը լիքն է...

Եւ այս վարձատրութեամբ նա գոհ ու երջանիկ էր: — Բայց ես մի լուսանկար ունեմ,— շարունակեց նա,— այլքումում չեմ պահում: Մայրս սպառնում է բոլորն այրել, վախենում եմ այս մէկն էլ այրի... Իսկոյն ցոյց կը տամ...

Նա բարձրացաւ տեղից, պիշակի գրպանից հանեց մի ծրար, ծրարի միջից թանկագին լուսանկարը: Ես կարդացի հետեւեալ մակագիրը. «Իմ ապագայ երկրպագուին— Լուիզա»:

— Օ՛հ, ճիշտ է, բոլորովին ճիշտ, սինեօր: Ես նրա ապագայ երկրպագուն կը լինեմ: Լուիզան փայլուն ապագայ ունի. կը տեսնէք, սինեօր, կը տեսնէք... Բայց այս ի՞նչ է, գլուխս պտտեց, պառկեմ...

Երբ տիկին Ալմաստը— Լեոնի մայրը— ներս մտաւ, խորհուրդ տուեցի բժիշկ հրաւիրել: Լեոնը գլուխը բարձրացրեց, նստեց անկողնում: Ի՞նչ բժիշկ, ո՞վ է հիւանդ, հարկաւոր չէ բժիշկ... Ես հասկացայ նրա միտքը. վախենում էր, որ բժիշկն արգելի նրան տնից դուրս գալ: Նա չէր ուզում զրկուել թատրոնից նոյն իսկ մի երեկոյ:

Երեկոյեան եօթ ժամին երրորդ անգամ բարձրացայ վերեւ և նրան չը տեսայ: Տիկին Ալմաստն ասաց, թէ իմ դուրս գալուց յետոյ թագուն հագնուել է ու փախել...

Անմիտ պատանի. նա վտանգի էր ենթարկում իր կեանքը: Ես իսկոյն դուրս եկայ փողոց. գիտէի ուր կարող է լինել: Հանդիպեցի նրան թատրոնի մուտքի առջև:

— Պարոններ, չէ՞ք կամենում պրօգրամ գնել,— դի-

մում էր նա անցորդներին, առաջարկելով նոյն օրուայ ներկայացման ծրագիրը:

Մարդիկ անցնում էին անտարբեր, անգամ չը նայելով նրան, իսկ ոմանք կոպտութեամբ գոռում էին. «գնա, կորիր»: Եւ Լեոնի հպարտ հոգին կրում էր այդ վիրաւորանքները համբերութեամբ: Իմ սիրտը մորմոքուեց, երբ նայեցի նրա կապտած դէմքին:

— Դնա տուն, գնա — խնդրեցի ես, — դու բոլորովին հիւանդ ես...

— Ո՞վ ասաց հիւանդ եմ: Մայրս: Նա միշտ կամ իրան է հիւանդ երեւակայում կամ ինձ: Այս երեկոյ նոր օպերա է ներկայացւում, ես տո՛ւն գնամ: Ո՛չ, սի՛նեօր, ահա իմ տունը...

Նա ցոյց տուեց թատրոնը և ժպտալով հեռացաւ: Հեռուից լսում էի նրա ձայնը:

— Պարոն, պրօգրամ, պրօգրամ: չէք կամենում, նոր օպերա է, հետաքրքրական, պրօգրամ, հատը տասը կոպէկ...

Միւս օրը առաւօտեան դարձեալ բարձրացայ վերեւ և էլի նրան անկողնում տեսայ: Մի և նոյն տանը բնակւում էր մի հրէայ բժիշկ: Շտապեցի նրան հրաւիրել: Քննեց հիւանդին, գրեց ինչ-որ դեղ: Երկու օր հազիւ կարողացանք Լեոնին տանը պահել, երկրորդ երեկոյ լաց եղաւ, երբ արգելեցինք թատրոն գնալ: Բարեբախտաբար երրորդ օրը տաքութիւնն անցաւ:

Ձմերային սեզօնը վերջացաւ: Իմ հարեւան արտիստները հէնց մեծ պասի առաջին օրը ուղեւորուեցին իրանց հայրենիքը: Այդ օրը տխուր օր էր ոչ միայն Լեոնի, այլ և ինձ համար. այնքան արդէն վարժուել էի հարեւաններիս շրջանին:

Մենք մինչև կայարան ուղեկցեցինք իտալացիներին: Հրաժեշտ տալիս Կալալլարօն երեք անգամ բարեկամաբար համբուրուեց Լեոնի հետ...

Հէնց նոյն օրը Լուիզան ինձ ասաց, թէ ինքն էլ ամենաուշը մի ամսից ուղեւորուելու է Իտալիա: Հարցը

վճռուած էր. սինեօրա Ստեֆանիան վաղուց էր հաշտուել աղջկանից բաժանուելու մտքի հետ:

Երբ յայտնեցի Լեւոնին Լուիզայի ուղեւորութեան մօտալուստ ժամանակը, ինձ այնպէս թուաց, որ լուրը նրա վրայ առանձին տպաւորութիւն չը գործեց: Գուցէ այդ նրանից էր, որ նոյն օրերը նա առհասարակ շատ տխուր էր տրամադրուած: Մեծ պասի առաջին շաբաթըն էր, թատրոնները փակ էին: Լեւոնն ամեն օր գընում էր քաղաքային թատրոնի շուրջը գտնուող գեղեցիկ պարտէզը, նստում այնտեղ ու նայում հսկայական շինութեանը: Յետոյ, գլուխը կրծքին թեքած, ով գիտէ ինչ խորհրդածութիւնների մէջ, վերադառնում էր տուն: Նա նորոգել էր տուել մօր ձեռքով լուսամտից փողոց չպրտուած կիթառը, նուագում էր: Երբեմն գալիս էր ինձ մօտ և իմ առաջարկութեամբ մանդօլինա նուագում: Մի անգամ թախանձեցի նրան կրկնել «Մադրիդի շրջմոլիկը» — մերժեց:

Օպերային փոխարինեց դրաման: Մեծ պասի առաջին կիրակիից սկսուեցին ներկայացումները: Լեւոնը միտաւ իր դերի մէջ, բայց ո՛չ նախկին սիրով. դրաման օպերայի չափ չէր սիրում, մանաւանդ որ եկուոր խմբի մէջ չը կային գրաւիչ ոյժեր: Սակայն պատանուն պաշարել էր ուրիշ տեսակի աշխոյժ, որ ինձ անհանգստացնում էր: Նա ամեն օր գալիս էր ինձ մօտ, վերցնում մանդօլինան, նստում լուսամտի մօտ, նուագում «Մադրիդի շրջմոլիկը»: Երբեմն յանկարծ ընդհատում էր նուագումը, մանդօլինան շտապով դնում սեղանիս վրայ ու դուրս վազում: Նա գնում էր Լուիզայի մօտ, նստում և երկար ու երկար հարց ու փորձ անում առաջիկայ ճամբորդութեան մասին: Եւ բարեսիրտ Լուիզան երբեք չէր ձանձրանում նրա հարցերից, որովհետեւ նրա համար հաճելի էր խօսել իր ապագայի մասին:

—Գիտէ՞ք,—գարձաւ ինձ մի անգամ Ռախսան,—նա ուղղակի սիրահարուած է Լուիզայի վրայ: Այո՛, կարող եմ երգուել, որ սիրահարուած է:

—Ձգնշ եղէք, օրիորդ,—ասացի ես,—Լեոնը կը լաի ու կը վշտանայ:

Ես յիշեցի թշուառ վարսավիրին և վախեցայ, մի գուցէ որդին ենթարկուի հօր վիճակին: Բայց, բարեբախտաբար, Լուիզայի շրջապատողները աւելի խելացի էին, քան այն երգչուհու շրջանը, որի վրայ սիրահարուած էր եղել վարսավիրը: Ռաիսան խօսք տուեց ինձ այլ ևս չը խօսել Լեոնի նուիրական զգացումների մասին...

Հասաւ, վերջապէս, օրիորդի ուղևորութեան օրը: Մի շաբաթ էր Լեոնն անճանաչելի էր դարձել, նա ուրախ էր ու զուարթ: Կարծես, ինքն էր պատրաստուում ճանապարհորդելու: Գնում էր, գալիս, խօսում, զուարճախօսում: Ձը գիտէր ինչ անէր Լուիզայի սիրտը շահելու համար: Ուղևորութեան նախընթաց երեկոյ Լուիզան, ցոյց տալով մի արծաթէ գրչակոթ, ասաց.

—Տեսէք ինչ խելագարութիւն է արել ձեր հայրենակիցը: Ձէ որ այս նրա մի շաբաթուայ աշխատանքի վարձն է:

—Նա նուիրել է ձեզ այդ գրիչը, որ նամակներ գրէք իրան,—ասացի ես:

—Ս,ո՛ւ, և ես կը գրեմ նրան: Խնդրեցի նրան յետ վերցնել նուէրը—վիրաւորուեց, քիչ մնաց լաց լինի:

Գնացքն ուղևորում էր առաւօտեան տասը ժամին: Մենք, սինեօրա Ստեֆանիայի բոլոր կենողներս, գնացինք կայարան Լուիզային ճանապարհ դնելու: Կարծում էի, Լեոնն ամենից առաջ եկած կը լինի այնտեղ: Սակայն նա չը կար և չերեաց երկար ժամանակ: Այս անսպասելի էր, ինչը կարող էր խանգարել նրան վերջին անգամ տեսնելու Լուիզային:

Սինեօրա Ստեֆանիան ինձ հաղորդեց, թէ Կավալարօից մի շատ սիրալիր նամակ է ստացել: Երգիչը ուրախութեամբ յանձն է առնում հոգալ Իտալիայում Լուիզայի մասին, ղեկավարել նրա առաջին քայլերը:

—Նա շատ ազնիւ մարդ է,—աւելացրեց տանտիրուհին ուրախ-ուրախ,—հարազատ եղբօր պէս կը նայի

Լուիզային: Ես աղջկանս բաց չէի թողնիլ, եթէ չը լինէր
Կալալարօն...

Երբէք Լուիզային այնչափ զուարթ ու զուարճախօս
չէի տեսել, որչափ այդ օրը, չը նայելով որ մինչև
կայարան գալը երկու անգամ արտասուել էր մօրից բա-
ժանուելու պատճառով: Մի վայրկեան անգամ չէր հան-
գըստանում, թռչկոտում էր, ինչպէս եօթ տարեկան
աղջիկ, քրքրում էր, ճրճում իր ճամբորդութեամբ: Ա-
մենքիս հետ կատակներ էր անում և բոլորին խօստա-
նում առանձին-առանձին նամակ գրել: Նա լի էր ա-
պագայի վերաբերմամբ քաղցր յոյսերով և այդ յոյսերը
չէր թագցնում մեղանից: Մի երկու տարուց յետոյ կը
վերադառնայ մշակուած, կատարելագործուած ձայնով,
կը սկսի երգել օպերայում: Տեսէք, ինչպիսի աշուղութիւն
կ'ունենայ, ո՛րքան երկրպագուներ:

«Իսկ նա, անցաւ մոքովս ակամայ, նրա մասին չէս
մտածում»:

— Բայց ո՛ր է Լեոնը, — հարցրեց Լուիզան յանկարծ,
կարծես, գուշակելով իմ միտքը. — ա՛հ, իմացայ ինչո՛ւ
համար է ուշանում: Ռիշիլէի փողոցով անցնելիս տեսայ
նրան ծաղկափածառի խանութում: Այդ պատանու սիր-
տը ովկիանոս է, ընդարձակ... Ահա՛ նա, գալիս է...
Տեսէք ինչ է բերում, չէի ասում... Անուղղելի՛ր...

Ճեղքելով կայարանի ամբօխը, Լեոնը մօտեցաւ մեզ
մի գեղեցիկ փունջ ձեռին: Շատ վաղելուց քրտնել էր
ու սաստիկ հեղում էր: Դիմելով ուղղակի Լուիզային,
գգալը վերցրեց և գլուխ տալով, փունջը ներկայացրեց:

Արդէն լաւ ճանաչելով նրան, ես վախեցայ միայն
մի բանից — Լուիզայի յանդիմանութիւնից: Եթէ օրիոր-
դը ամենաթեթեւ ակնարկ անգամ անէր, թէ այդպիսի
մի նուէր բոլորովին չէ համապատասխանում Լեոնի աղ-
քատ գրպանին, գիտէի, պիտի չարաչար վիրաւորէր
նրան: Բայց նա նրբազգաց գտնուեց, իսկոյն ըմբռնեց
Լեոնի հոգեբանութիւնը և այնպէս յայտնեց իր շնոր-

հակալութիւնը, այնպէս ժպտաց հօտ քաշելով փնջից, այնպէս գովեց նուէրը, որ պատանու այտերը կարմրեցին ներքին հաճոյքից:

Այդչափ սրտագէտ չը գտնուեց Ռախսան. նա հարցրեց Լուիզային.

— Կա՛վալլարօն քեզ դիմաւորուելո՞ւ է Միլանում:

— Այո՛, — պատասխանեց սինեօրա Ստեֆանիան:

— Միթէ նա այնտեղ է, — հարցրեց Լեոնը յուզուած դողդոջուն ձայնով:

— Նա եկել է Միլան յատկապէս Լուիզային դիմաւորելու համար, — պատասխանեց սինեօրա Ստեֆանիան մի առանձին հաճոյքով:

Այն հոգեկան հաճոյքը, որ մի ժպտով Լուիզան պատճառել էր Լեոնին, վայրկենաբար չքացաւ, տեղի տալով գաղտնի նախանձի կրծող կրքին: Բայց Լեոնը գիտէր զսպել իրան չափահաս տղամարդու պէս: Նա աւագ.

— Այդ լաւ է: Սինեօր Կա՛վալլարօն կ'օգնի սինեօրինա Լուիզային:

Երկրորդ զանգակի միջոցին Լուիզան սկսեց վերջին հրաժեշտը տալ: Նա արաւ աւելի, քան կարելի էր սպասել նոյն իսկ նրա նման մի բարի, հասարակ և պարզասիրտ օրիորդից, որ վարակուած չէր նախապաշարումներով: Ազատուելով մօր գրկից, ամենից առաջ Լեոնի ձեռն առաւ և... համբուրուեց նրա հետ պարզ ընկերական կերպով: Յետոյ, շտապ-շտապ սեղմելով մեր ձեռները, փունջը ձեռին բարձրացաւ կառախումբ:

Ես դիտում էի Լեոնին: Նա բեւեռուել էր նոյն տեղում, ուր արժանացաւ Լուիզայի հրաժեշտի համբոյրին և նայում էր այն լուսամտին, ուր պիտի երեւար օրիորդը: Բնազդաբար բռնեցի նրա թեւից և մի փոքր հեռացրի կառախմբից...

Ահա երեւաց Լուիզայի զուարթ դէմքը լուսամտից: Նա օդային համբոյրներ էր ուղարկում մեզ: Մի քանի րոպէ ևս, լսուեց երկրորդ զանգակը, և կառա-

խումբը կամացուկ շարժուեց, այնպէս անաղմուկ որ կարծես նաւ էր լողում: Այն ժամանակ միայն Լեւոնը սթափուեց և, գլխարկը բարձրացնելով, գոչեց խալեւրէն.

— Բարի ճանապարհ... Յտետութիւն... Շուտով...

Տուն վերադարձանք երկուսս միասին ձիաքարշով: Ճանապարհին Լեւոնը մի բառ անգամ չարտասանեց: Լուռ էի և ես. չէի կամենում ընդհատել նրա մտքերի թելը: Թէ նա տանջուում էր, այդ պարզ էր ինձ համար, թէ նա երջանիկ էր Լուիզայի համըրյով—այդ էլ երեւում էր: Բայց թէ ինչ էր մտածում, այդ չիմացայ. երեւում էր միայն, որ նրան զբաղեցնողը սովորական մի միտք չէ...

Ես հրաւիրեցի նրան սենեակս: Ինչ-որ պատճառով հրաժարուեց գալ: Արագ-արագ բարձրանալով վերեւ, չբացաւ հինգերորդ յարկի բարձրութեան մէջ:

Այդ օրից աւելի բան մի չաբաթ անցաւ, ես նրան չը տեսայ: Ինքը չէր գալիս սենեակս, իսկ ես բարձրանում էի վերեւ և միայն մօրը հանդիպում:

— Ուշ գիշերին տուն է գալիս, երբ ես քնած եմ, առաւօտը գնում է, երբ քնած եմ: Բայց լաւ սրտի է, ամեն օր սեղանի վրայ թողնում է յիսուն կոպէկ ողորմութիւն... Անիծուի՛ր նա...

— Տիկին,—գոչեցի ես բարկացած, բոլորովին համբերութիւնից դուրս գալով այրիի անվերջ անէծքներից. —նա ձեր ծախքը տալիս է, հերիք է, էլ ինչ էք ուզում...

Խեղճ կինը ապշած նայեց երեսիս ու մի քայլ յետ դրեց: Նրեւի, շատ էի բարկացած և նա չէր սպասում իմ կողմից այդչափ կոպտութիւն: Ես զղջացի. ինչ և լինէր—նա դժբախտ էր, գոնէ այդպէս էր համարում իրան:

— Հետաքրքրուել էք, արդեօք, ուր է գնում ամեն օր,—հարցրի ես, ձայնս մեղմացնելով:

— Շատ էլ հետաքրքրւում եմ, որ չէ ասում: Կի-

Թառն էլ ամեն օր հետը տանում է: Բայց ես կ'իմանամ, ուր է գնում, կ'իմանամ: Հեմ Թողնիլ որ կորչի հօր պէս...

Զարմանալին այն էր, որ Թատրոնների շուրջն էլ չէի հանդիպում Լեւոնին: Ես կատարելապէս տխրում էի առանց նրան, մանաւանդ որ սինեօրա Ստեֆանիայի սեղանատունը զրկուել էր իր հրապոյրից: Սյնտեղ այլ ևս չէին հնչում Լուիզայի մետաղային ձայնն ու վարակիչ ծիծաղը: Սինեօրա Ստեֆանիան նրա ուղեւորութեան հէնց երկրորդ օրը դաշնամուրը վերադարձրել էր երաժշտական խանութ, ուսկից վերցրած էր ամսավարձով: Զը կար ոչ նուագող, ոչ երգող, ոչ ծիծաղող: Ռախսան և ուսանողը մտերմացել էին ու զբաղուած էին իրանց մտերմութեամբ: Աւարտելով ճաշը, նրանք շտապում էին հեռանալ իրանց սենեակները:

Ես ուրախութեամբ կը տեղափոխուէի մի ուրիշ բնակարան, եթէ չը խանդարէր Ստեֆանիայի դրուժիկները: Նրա սենեակների մեծ մասը դատարկ էր, եթէ ես էլ դուրս գայի, խեղճ կ'ինը պիտի փառս կրէր:

Մի անգամ ճաշից յետոյ բուլվարումն էի: Այստեղից բացւում է Օգեստայի գեղեցիկ տեսարաններից մինը: Մօտ երկու հարիւր ոտնաչափ բարձրութիւնից երեւում են ամբողջ նաւահանգիստն ու ծովածոցը իրանց հաղաբաւոր նաւերով: Ես վաղուց էի կշտացել այդ տեսարանից: Նստած ամբոխից հեռու մի առանձնակի նստարանի վրայ, երաժշտութիւն էի լսում: Ակամայ յիշում էի Լեւոնի մանդօլինան, որ տասն օր էր որբացել էր սեղանիս վրայ: «Ո՞ւր է նա այժմ», հարցնում էի ինքս ինձ, և հարցը մնում էր հարց:

Բօն Ժուր, մօսեօ,—լսեցի մի թոյլ թոքախտաւոր ձայն:

Գլուխս բարձրացրի և իմ առջև տեսայ Զառչէնիօին, Իցիօ Մարգուլիսի հետ: Այս հանդիպումը ինձ ուրախացրեց: Ես սեղմեցի նրանց ձեռքը և իսկոյն հարցրի Լեւոնի մասին:

Չառուէնկօն հաստ գաւազանը բարձրացրեց լայն վերարկուի տակից և ցոյց տալով նաւահանգիստը, թատրոնական եղանակով ասաց.

—Այնտեղ է:

—Չառուէնկօ, ինչո՞ւ այսօր ձեւերդ տրագիքական են,—ասաց Իցկօն:

—Որովհետեւ, սիրելի ջհուգիկս, այնտեղ է կատարւում կեանքի տրագետիան: Մարդիկ տանջւում են ու մեռնում խաւարի մէջ: Գնանք, տար ինձ այնտեղ, Իցկօ: Չառուէնկօն արիստօկրատ բանաստեղծներից չէ, որոնք խորշում են ամբօխից: Մաքսիմ Գօրգիյի գրածները չես կարդացել, Չառուէնկօյինը կը կարդաս: Ութ տարի ուսումնասիրել եմ արճիճայլին աշխարհը. այժմ ուզում եմ ուսումնասիրել նաւահանգստի ամբօխը: Գընանք, պարոն,—դարձաւ նա ինձ.—գուր էլ գրող էք, գնանք, մի ամաչէք:

—Գնանք, ուր որ ուզում էք, միայն թէ Լեւոնին ցոյց տուէք:

—Իցկօն մեզ կ'առաջնորդէ: Նա խաւարի ծնունդ է: Հայրը նաւահանգստում հին լաթեր ու երկաթ է ժողովում, պիտի իմանայ խաւար աշխարհի բոլոր խորշերը... իր ձեռքի ափի պէս:

—Իսկ դու պիտի լուսաւորես այդ խաւար աշխարհը ահա դրանցով,—ասաց Իցկօն, զարկելով բանաստեղծի ձեռքի գրքոյկներին:—Քանի՞ օրինակ ես վերցրել: Տասը: Կը խարջենք, միամիտ կաց: Նո՛ւ, չիմբա-չիմբա, չիլալա... Չառուէնկօ, չիլալա...

Նա ձախ ոտը բարձրացրեց և, աջ ոտի վրայ ոտոստալով, վազեց առաջ:

Օդեսսայի նաւահանգիստը քաղաքի հետ միացրած է մի հսկայական քարէ սանդխտով, որի բարձրութեան վրայ բուլվարի մէջտեղում կանգնած է քաղաքի հիմնադիր Ռիչիլիէի արձանը, իսկ ստորոտում կառուցուած է մի փոքրիկ եկեղեցի նաւահանգստի բնակչութեան համար: Մենք իջանք այդ սանդխտով, մտանք մի աղեղ-

նաձև լայն փողոց: Այդ վերջին փողոցն է դէպի ծովափը, այնուհետև ամբողջ նաւահանգստի երկայնութեամբ բարձրանում է «էսթակադան» — երկաթուղու բեռնակիր զծացքների համար կառուցուած կամուրջը: Գիշերօթիկներէ այս հսկայական կամրջի վրայով սուելով անցնում են շոգեկառքերը, քարշ տալով վագոնների երկայն շարքերը, իսկ ներքև, բազմաթիւ կամարների տակով անց ու դարձ են անում բեռնակիր սայլեր, նաւաստիներ, բանուորներ: Այդ — մի աղմկալի վայր է, մի բարդ հանգոյց ծովային և ցամաքային կեանքերի միջև: Շոգենաւերի թանձր ծուխը, նաւաստիների կոշտ ձայները, էսթակադայի խուլ թնդիւնները գնացքների ծանրութիւնից, կայարաններում կուտուած քարածխի փոշին — այս բոլորը ընդհանուր առմամբ անսովոր մարդու վրայ ճնշող տպաւորութիւն են գործում:

Իցկօ Մարգուլիսը մեզ առաջնորդեց քարածխի փոշիով ծածկուած փողոցի խորքը: Երբ եկեղեցուց հեռացանք երկու հարիւր քայլ դէպի աջ, մեր առջև բացուեց օղեաների, ստորին տեսակի թէյատների ու պանդոկների մի ամբողջ աւան: Այստեղ էր վիտում նաւահանգստի բնակչութեան մեծ մասը: Պանդոկներից լսում էին հարմոնիայի և ռուսական ողորմելի «բալալայկա»-ի հընչիւնները ամբոխի աղաղակների, երգերի, գոռումգոչիւնների, յիշոցների ու անէծքների հետ: Նրանք, որոնք ժամանակ ու միջոց ունէին, ուտում, խմում ու հարբում էին պանդոկներում, վայելելով էթանագին հուրիւների ընկերութեան հաճոյքը: Իսկ նրանք, որոնք միայն խմելու համար փող ունէին, մտնում էին Մօնօպօլի» կրպակները: Այստեղ վերցնելով կնքուած շիշերը, դուրս էին գալիս փողոց և բովանդակութիւնը դատարկում իրանց բերանները: Օղին արգելւում է խմել «Մօնօպօլի» կրպակներում, ուստի հարբեցողութիւնը, որ առաջ քիչ թէ շատ ամօթ ունէր, թագնւում էր օղեաների պատերի մէջ, այժմ թագաւորում էր փողոցում ամենայն համարձակութեամբ: Եւ ահա նրա ողորմելի

զոհերը թաւալուած էին կրպակների առջև, մայթերի վրայ, փողոցի մէջտեղում—սայլերի ու կառքերի տակ շարդուելու վտանգին ենթակայ:

Իցկօն կանգ առաւ մի մեծ պանդոկի առջև, որի դռների ճակատին գրուած էր. «Արքայական Եախտա»:

—Ահա այստեղ է Լեւոնը,—ասաց նա.—անցեալ չաբաթ «Ոսկէ խարիսխումն» էր նուագում:

—Հը՞մ,—արտասանեց Չաուչէնօն, դառնալով ինձ, —տատանում էք: Վախենում էք մտնել: Քաջ եղէք, ձեզ չեն ուտիլ, մեզ նման մարդիկ են...

Նա գաւազանը բարձրացրեց և յաղթական քայլերով մտաւ Իցկօի հետ պանդոկ: Նա մի քիչ նրանից լաւ էի հագնուած: «Աղա» չը համարուելու համար, վերարկուիս օձիքը բարձրացրի, գլխարկիս եզրը քաշեցի աչքերիս, յուսալով, որ ամենաշատը յոյն օրմնադէր կը համարեն ինձ:

Պանդոկը լի էր յաճախորդներով: Առաջին պահ ոչինչ չը կարողացայ որոշել, այնքան մթնոլորտը տոգորուած էր ծխով, փոշիով ու կերակուրների շոգիով: Դժուար էր ընդհանուր աղմուկի, գոռում-գոչիւնների ու հայհոյանքների մէջ մի բան հասկանալ: Այցելուների մի մասը խմբուել էր բուֆէթի առջև, որ գտնուում էր ուղիղ մուտքի դիմաց: Մենք հրհրուում էինք այս ու այն կողմ: Չաուչէնկօի նիհար մարմինը պնդակազմ նաւաստիների ուսերի հարուածներից տաշեղի պէս թռչկոտում էր: Երբեմն նա իրան դիմող մէջքերին դէմ էր տալիս գաւազանի կոթը, ինքը յետ կանգնում: Իցկօն, իր փոքրութեան շնորհով, կատուի ճարպկութեամբ սլկում էր առաջ մարդկանց արանքով: Նա հազիւ էի կարողանում քիթ ու պոռնագա ազատ պահել օդի մէջ անիմաստ շարժուող ձեռների ու արմունկների պատահական հարուածներից:

Մենք անցանք երկու շարք կեղտոտ ու մերկ սեղանների միջով, որոնց շուրջը նստած էին նաւաստիներ

և երկաթուղու ծառայողներ։ Մի քիթը ուռած, կարմրած, աչքերի տակերը կապտած կին, ինձ տեսնելով, գոչեց.

—էյ, բասուրման, արի միասին «տրեպակա» պարենք։

Ես հազիւ կարողացայ ազատուել նրա սիրալիկ թեւերից, որ բացուել էին ինձ գրկելու համար։ Չառչէնկոն, գլուխը փիլիսոփայօրէն շարժելով, արտասանեց.

—Թռչուն, ուր է բո փետուրը։

—Քեռի Սիդօրի կատուն պոկոտել է,—ասաց Իցկոն ծիծաղելով։

Քեռի Սիդօրը «Արքայական Եախտայի» տէրն էր, կատուն—օղին։

Վերջապէս, հասանք ընդարձակ պանդոկի համեմատաբար մի ապահով անկիւն, ուր մեր կողերը ջարդուելու վտանգից ազատուեցին։ Սյստեղ մի երկայն սեղանի քով նստած էին տասնի չափ նաւաստիներ։ Սեղանը ծածկուած էր կեղտոտ ամաններով, հացի կտորներով, ուտելիքների ու ծխախոտի մնացորդներով, գարեջրի և օղու շիշերով ու բաժակներով։

—Ահա և ձեր արտիստը,—ասաց Իցկոն, ցոյց տալով սեղանի ծայրը։

Սյստեղ նստած էր Լեոնը։ Նա կիթառ էր նուագում և զուարճացնում սեղանակիցներին։ Չը նայելով իր չքաւորութեանը, ես մինչև այդ օրը նրան կեղտոտ չէի տեսել։ Գոնէ չապիկը միշտ անարատ էր, ձեռներն ու երեսը մաքուր, կօշիկները վաքսած, փայլուն։ Իսկ այժմ նա նմանում էր գործարանական բանուորի։

Իմ երեւալը նրան զարմացրեց։ Նա չընդհատեց նուագումը, բայց չափազանց շփոթուեց, կարմրեց։ Նաւաստիները նրան լսում էին ուշադիր, թէև արդէն բոլորն էլ հարբած էին։ Իրանց հիացմունքը արտայայտում էին գոռում-գոչիւններով։ Երբեմն մէկը կամ միւսը վեր էր կենում, գրկւում ու համբուրւում նրա հետ կամ, մէջքին զարկելով, արտասանում էր.

—Մալադեց, Լեվա, մալադեց...

Ձառուչէնկօն մեզ հրաւիրեց նստել մի դատարկ սեղանի բով, ասելով թէ Լեոնին չէ կարելի խանգարել, նաւաստիները կը կատաղեն։ Մի շիշ գարեջրի պատրուակով կարելի էր նստել, և մենք նստեցինք։ Լեոնը շարունակ մեզ էր նայում ու ժպտում։ Այդ տասն օրուայ ընթացքում նա անելի նիհարել էր ու թորչոմել։ Առաջին անգամ այդ օրը նրա բերանի անկիւններում նկատեցի թեթեւ խորշեր։

Սեղանի մօտից վերկացաւ լայն թիկունքով ու մեծ միրուքով մի նաւաստի և օրօրուելով մօտեցաւ Լեոնին։ Ձեռը դնելով պատանու նիհարիկ ուսի վրայ, գոչեց.

—էյ, ճպուռ, նուազելո՞ւ ես ինձ համար՝ «Ո՛հ, իմ վիշտ» թէ չէ. ես ուզում եմ՝ «Ո՛հ, իմ վիշտ» լսել։

—Տեղդ նստիր, էյ, Սիբիրի Ռեխ, —գոչեցին ընկերները, —մի խանգարիր Լեվային։

—Ձեմ նստիլ, մինչև որ չը լսեմ՝ «Ո՛հ, իմ վիշտ»։ «Ո՛հ, իմ վիշտ», Լեվա, Լեվա, «Ո՛հ, իմ վիշտ»։

—Յիմարի գլուխ, —նկատեց մէկը, —Լեվան հէնց «Ո՛հ, իմ վիշտ» է նուազում։ Ձեա լսում, անճառ...

—Լեվա, սուտ չէ՞ ասում։

Լեվան գլխով հաստատեց, թէ նուազածը հէնց «Ո՛հ, իմ վիշտն» է։

—Սատանան տանի, —գոռաց Սիբիրի Ռեխը. —ինչ լաւ էիր նուազում։ Լսեցինք, լսեցինք. հիմա նուազիր «Դունայի գեղեցկուհի»։ Լեվա, Լեվա, «Դունայի գեղեցկուհի»։

—Այ բեզ «Դունայի գեղեցկուհի», —ասաց մի յաղթանդամ և ետեւից ձեռները գցելով Սիբիրի Ռեխի կոների միջով, փորը դէմ տուեց մէջքին, բարձրացրեց ու բերեց, նստացրեց իր տեղը։

—է՛յ դու Կալուգայի Արջ, ինչպէս համարձակուեցիր, —գոռաց Սիբիրի Ռեխը, —թաթերդ կը փչրեմ...

Եւ բռնեցքը այնպիսի ոյժով զարկեց սեղանին, որ շիշերն ու բաժակները միմեանց դիպչելով փչրուեցին։

Բարձրացաւ աղմուկ, վէճ, իրարանցում: Օգի մէջ երեւացին մի քանի սպառնալի բռունցքներ: Գուցէ «Սիբիրի Ռեխը» և «Կալուգայի Արջը» միմեանց քիթ ու պոռնոգը ջարդէին, եթէ չը լինէր մի ալեւոր նաւաստի, որին ընկերները «Դեադուշկա» էին անուանում: Նա մէջ մտաւ նրանց բաժանելու: Օգնութեան հասաւ Լեւոնը: Նա նուագումը ընդհատեց և տեղից վերկենալով, ասաց.

—Պարոններ, թոյլ տուէք ինձ գնալ «Խերսոնցիններին» մօտ:

Վէճն իսկոյն դադարեց, բոլորը շրջապատեցին եւրոժտին:

—Լեվա, աղանեակ, մի անիր, Լեվա, հոգեակ, նուագիր. ինչպէս կարելի է,—խնդրեցին բոլորը:

—Նուագիր... ինչպէս նուագեմ, պարոններ, քանի որ չէք լսում, կուում էք անկիրթ «բօսեակներին» պէս: Միթէ վայել է «Ռուսաց Ընկերութեան» նաւաստիներին:

—Վայել չէ, ի հարկէ, վայել չէ,—գոչեց «Դեադուշկան»:

—Դուք ինձ «Տիրասպօլցիններին» մօտից բերեցիք այստեղ, որ ձեր կռիւը տեսնեմ: Դուք լաւ չէք գնահատում երաժշտութիւնը...

«Խերսոն», «Տիրասպօլ» նաւեր էին և նաւաստիները կրում էին իրանց նաւերի անունները:

—Կը գնահատենք, կը գնահատենք, Լեվա, յիմարներ չենք...

—Ի՞նչ է, փող է ուզում այդ ճպօւռը,—գոչեց Սիբիրի Ռեխը և վարտիքի գրպանից հանելով արծաթէ դրամներով լի քսակը, գցեց Լեւոնի գիրկը,—ա՜ն, վերցրու, խեղդուիր...

—Մենք էլ կը տանք, մենք էլ կը տանք, աղաղակեցին ամենքը, ձեռները տանելով իրանց գրպանները:

—Տեսէք, տեսէք, Լեւոնը հարստանալու է,—գո-

չեց իցկօն, հրճուանքից ձեռները միմեանց զարկելով, երբ տեսաւ փողի քսակները:

—Ապա, կը տեսնենք թէ ինչպէս,—արտասանեց Չաուչէնկօն, որ արմունկները սեղանին յենած, դիտում էր կատարուող տեսարանը:

Լեւոնը հանգիստ վերցրեց իր դիրքն ընկած քսակները և, դնելով սեղանի վրայ, ասաց.

—Ես իմ գնից մի կոպէկ էլ աւելի չեմ վերցնիլ: Համարը 10 կոպէկ, ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս: Դրէք ձեր դրպանները, նստեցէք, նուագում եմ...

—Բրա՛ւօ, Լեւոն, բրա՛ւօ, դու մեր երեսը սե չարիր,—գոչեց Չաուչէնկօն ոգեւորուած և նաւաստիների ուշադրութիւնը գրաւեց մեր վրայ:

—Այդ ինչ կատու է,—գոչեց Սիբիրի Ռեխը.— ա՛հ, տիրացո՛ւ: Ձէ, ուխտաւոր է, արեղայ է... Է՛յ, երեւի, Իօքսգամայի տաճարի համար լուծա ժողովելու ես եկել: Արի, արի, մենք էլ կը տանք մեր հոգու փրկութեան համար:

Չաուչէնկօն վերցրեց սեղանի վրայից իր գրքոյկները և հանգիստաւոր քայլերով մօտեցաւ նաւաստիներին:

—Պարոններ, ես ո՛չ տիրացու եմ, ո՛չ տաճարի համար լուծա ժողովող: Ես երգիչ եմ...

—Երգիչ, երգիչ, այդ շատ լաւ է,—ասացին ոմանք.—դէ՛հ, երգիր տեսնենք:

—Երգիր՝ «Ո՛հ, իմ վիշտ»,—պահանջեց Սիբիրի Ռեխը.—«Ո՛հ, իմ վիշտ»:

—Ո՛հ, խաւար—ահա իմ վիշտը,—արտասանեց բանաստեղծը:—Պարոններ, ես ձայնով չեմ երգում, այլ գրչով: Գնեցէք միմի օրինակ ահա այս գրքոյկներից: Դուք, պարոններ, ինչպէս տեսնում եմ, երաժշտութիւնը սիրում էք. մի մոռանաք, որ բանաստեղծութիւնն էլ նրա քոյրն է:

—Քոյրն է,—ասաց Սիբիրի Ռեխը,—ապա տո՛ւր ինձ այդ գեղեցկուհուն...

Նա խլեց գրքոյկներէց մէկը, դրեց դատարկ ամանի մէջ, վրան օղի թափեց և, լուցկին վառելով, ասաց.

— Ապա, տեսնենք քոյրը ի՞նչպէս է երգում:

Օղին այնքան թունդ չէր, որ վառուէր:

— Քեռի Սիդոր, — գոչեց Սիբիրի Ռեխը, — կատուիդ մագիլները հանել ես... խի խի խի, սպիւրա բեր...

— Է՛յ, Սիբիրի Ռեխ, — ասաց «Դեադուշկան», — այսօր դու մեզ ուզում ես խայտառակել: Գրքերը սուրբ են, յանցանք է նրանց այրելը... Գնե՛նք մի-մի օրինակ...

Նաւաստիները գնեցին մի-մի օրինակ «Վշտի և տանջանքների ժամերից», իսկ անհանգիստ Սիբիրի Ռեխը մի մեծ բաժակ օղի ձեռքում մօտեցաւ հեղինակին:

— Կոնծիր, գնչիցդ երեւում է, որ սիրում ես...

Չաուչէնկօն խմող չէր: Երկու ձեռները դէմ տուեց բաժակին, գոչելով.

— Հեռ՛ւ ինձանից համառուսիական թոյն...

Այն ժամանակ Սիբիրի Ռեխը կպաւ Լեւոնին.

— Խմիր, դու մինչեւ այսօր դեռ չես հաղորդուել...

Թէ քրիստոնեայ ես, պիտի խմես...

— Լեվա, Լեվա, մի բաժակ մեր խաթրու, — խընդրեցին միւսները:

Լեւոնը հրաժարուեց, ասելով, թէ խմելուց յետոյ չէ կարող նուագել: «Դեադուշկան» նրան պաշտպանեց:

Օրն արդէն մթնել էր: «Դեադուշկան» յայտնեց, թէ շոգենաւ վերադառնալու ժամանակ է: Խումբը վճարելով կերած-խմածի գինը, նաև Լեւոնի վարձը, դուրս եկաւ աղմուկով, գոռում-գոչիւններով, միմեանց բռնելով ու հարուածելով:

Փողոցում Չաուչէնկօի գլուխը պարտեց այնպէս, որ անշուշտ կ'ընգնէր, եթէ չը յենուէր պատին: Խմիչքների հոտը և ծխախոտի ծուխը շչմեցրել էին նրան: Բայց նա կրկնում էր.

— Շատ ուրախ եմ այստեղ գալուս, շատ ուրախ եմ, ամեն օր պիտի գամ: Ո՛րքան նիւթ, որքան նիւթ գրողի համար:

Իցկօն ոստոստում էր Լևոնի շուրջը։ Վերջապէս, ձեռքը գցելով նրա թեւին, հարցրեց.

—Այսօր ինչ համար շօկօլաթ ես առնելու, թէ՞ ծը-
խախտա։

—Երկուսն էլ։

—Ֆիամ ֆիամ, ուրեմն այսօր երկու ուղբուց ա-
ւելի ես հաւաքել... Կեցցէ տրիօ։ Ես այսօր ոչինչ չեմ
վաստակել։ Բանաստեղծ, պիտի ինչ համար մի սրինգ
գնես։ Ես էլ ուզում եմ սրինգ նուագել։

—Կը գնեմ, ինչո՞ւ չեմ գնիլ, —ասաց Չառլէնկօն
բարեսրտաբար։

—Ձիմբա-չիմբա—չիլալա, Չառլէնկօ, չիլալա...

Երբ ընկերները բաժանուեցին, ես հետաքրքրուեցի
իմանալ՝ ինչո՞ւ է Լևոնը փոխել իր արհեստը։ Չէի ու-
զում հաւատալ, որ առանց վերին աստիճանի ստիպո-
ղական մի պատճառի կարող է նա ցերեկներն անգամ
ապրել թատրոնից հեռու։

—Կարիքն է ստիպում, սինեօր, —պատասխանեց նա։

—Բայց չէ՞ որ դու առաջ էլ կարիք ունէիր։

—Ես ուզում եմ մօրս կամքը կատարել։

—Այսինքն։

—Ուզեմ եմ նրան ապահովել։

Ես նայեցի նրա աչքերի միջին և հասկացայ, որ
կեղծում է։ Փողոցային լապտերի լոյսը մատնեց նրա
այլայլուելը։

—Է՛հ, շատ դժվելի է, —ասացի ես, —որ ուզում ես
մօրդ ապահովել։ Բայց, ներիր Լևոն, այս անգամ շատ
էլ չեմ հաւատում քեզ։ Կարծում եմ, ուրիշ նպատակ
էլ ունես։

Նա ոչինչ չասաց, միայն քայլերն արագացրեց։

—Ո՛ւր ես շտապում, —հարցրի ես։

—Թատրոն։

—Է՛լի թատրոն։

—Այո՞, սինեօր... Այսօր լաւ դրամա են ներկայա-
ցնում...

Եւ, երեւի, իմ հարց ու փորձերից ազատուելու համար, շտապով հեռացաւ: Ես արդէն գուշակել էի նրա միտքը...

Մի քանի անգամ այցելեցի «Արքայական Եախտա»-ն: Լեոնին այնտեղ սիրում էին: Նաւաստիները խլում էին նրան միմեանց ձեռքից: Նա գիտէր նուազել մալաուսական եղանակներ ու պարեր: Անցնում էր մի խմբից միւսը, բոլորին զուարճացնում, հաւաքելով իր տանական կոպէկները: Զուարճութեան տաք միջոցներին սեղանակիցները երբեմն խնդրում էին նրան խըմել մի-մի բաժակ օղի կամ գարեջուր: Նա չէր ուզում խմել և չէր էլ կարողանում:

Մի անգամ իմ ներկայութեամբ, երբ զգուանքով յետ դրեց օղու բաժակը, նրա համար պահանջեցին ինչ որ բաղցր ըմպելիք: Նա մի բաժակ խմեց, յետոյ երկրորդը, և զուարթացաւ...

Ցաւալի էր ինձ համար, որ նա այցելում է այդ ստորին վայրերը: Բայց իրաւունք չէի համարում համոզել նրան թողնել այդ տեղերը: Ուրիշ ինչ միջոց ունէր նա ապրելու, բացի նախկին ողորմելի պարապմունքից:

Մի օր նա ասաց.

— Սինեօր, երկու ամիս չը կայ, արդէն երեսուն ռուբլի եմ յետաձգել: Բայց մօրս չասէք:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ այդ փողերը ինձ հարկաւոր են...

— Իտալիա գնալու համար, — լրացրի ես նրա խօսքը՝ խնդիրը միանգամից պարզելու համար. — մի զարմանար, Լեոն, ես այդ վաղուց գիտէի:

— Օ՛, սինեօր, իրաւ է. ես ուզում եմ տեսնել Իտալիան...

— Եւ Լուիզային...

Նա ամօթից երեսը դարձրեց ինձանից: Ես հաղորդեցի նրան, թէ սինեօրա Ստեֆանիան Կալալլարօից նոր նամակ է ստացել: Բարիտօնը գրում է, թէ երգե-

ցողութեան ուսուցիչները փորձել են օրիորդի ձայնը և հիացել նրա ուժով ու «տեմբրով»։ Մի յայտնի պրօֆեսսոր խոստանում է երեք տարուայ ընթացքում Լուիզային այնչափ պատրաստել, որ կարողանայ օպերաներում առաջին «գրամատիկ-սօպրանո»-ի դերերը երգել։

Հաղորդածս նորութիւն չէր նրա համար։ Նա աւագ, թէ հէնց նոյն օրը ինքը նամակ է ստացել Լուիզայից։ Բարի օրիորդը իր խոստումը կատարել էր։ Սակայն այդ եղաւ առաջին և վերջին նամակը...

Ամբողջ դարունը և ամառը պատանին այցելեց նաւահանգստի պանդոկները։ Երբեմն գալիս էր սենեակս և ինձ հաշիւ տալիս։ Նրան դեռ սիրում են նաւաստիները, հաճոյքով լսում և միմեանց ձեռքից խլում։ Ամսական միջին թուով քսան ռուբլուց աւելի է յետաձգում։ Շուտով, շուտով կը կատարի իր փափագը, կ'ուղևորուի Իտալիա...

Այն ինչ՝ պանդոկների մթնոլորտը արդէն դրել էր իր դրոշմը նրա վրայ։ Ձեւերը նկատելու չափ գռեհկացել էին։ Ժամանակ առ ժամանակ արտասանում էր տգեղ բառեր, որ առաջ չը կային նրա բառարանում։ Արտասանում էր և իսկոյն զղում, կարմրում։ Միբանի անգամ զգացի, որ բերանից խմիչքների հոտ է գալիս։ Իսկ մի երեկոյ մեր տան դարպասի առջև տեսայ նրան սաստիկ հարբած դրութեան մէջ։ Կիթառը կռնատակին բռնած, օրօրուելով, տուն էր գնում, մի քայլ առաջ դնելով, մի քայլ կողք։ Օգնեցի սանդխտով բարձրանալ։

Արմաստը տեսաւ նրան թէ չէ, ձեռները զարկեց իր երեսին, գոչելով.

— Սպանեց, մորթեց...

Նախատինքի ժամանակ չէր։ Խնդրեցի վշտացած մօրը— զսպել առայժմ իր սրտի թոյնը։

Լեւոնը թաւալուեց երեսնիվայր անկողնում, մի տղը թողնելով յատակի վրայ։ Տեսարանը եղկելի էր։ Լեւոնը, այն պատանին, որին երեւակայութիւնս գրե-

Թէ հրեշտակացրել էր, ընկնում էր աչքումս։ Եւ այս ինձ համար դառն էր, շատ դառը։ Նա ոչինչ չէր զգում, ընկած էր կեղտոտ լաթի պէս, ոտից մինչեւ գլուխ ցեխոտ։ Միայն երբեմն ձեռը դուրս էր բերում փորի տակից և շօշափում ձախ կօշիկը...

Ես Թողեցի տխուր տեսարանը և հեռացայ։ Մի՞թէ այս է բարեկամիս վերջը։ Մի՞թէ Ալմաստի չար գուշակութիւնը իրագործւում է։

Առաւօտը երբ բարձրացայ վերև, Ալմաստն արդէն Թեթեւացրել էր իր սիրտը և աչքունքը կիտած լուռ նստած էր մի անկիւնում։ Լեւոնը փնտրում էր կիթառը, որ գնայ իր գործին, չէր գտնում։ Ալմաստը Թագցրել էր, չէր ուզում տալ։ Տեսնելով ինձ, խեղճ կինը լաց եղաւ։ Այս անգամ խօսքեր չը գտայ Լեւոնին արդարացնելու։

—Ձէի ասում, որ վերջը իր անիծուած հօր օրին է հասնելու։ Ահա չորրորդ անգամն է, տուն է գալիս շան օրում...

Ես բարւոք համարեցի Լեւոնի հետ խօսել առանձին, հրաւիրելով սենեակս։ Յիշում էր երեկուայ իր խայտառակ դրութիւնը և սաստիկ ամաչում։ Լուռ էր, սպասում էր որ ես խօսեմ։ Ի՞նչ պիտի ասէի. նախատելը կը լինէր աւելորդ. Լեւոնը յիմար գլուխ չէր և ոչ էլ երեխայ—շուտով պիտի լրանար տասնութ տարին։ Ես ընկերաբար բացատրեցի հարբեցողութեան կորստաբեր հետեւանքները։ Նա լսեց մինչեւ վերջը համբերութեամբ և, երբ վերջացրի, ասաց.

—Այդ բոլորը գիտեմ։ հայրս հէնց հարբեցողութիւնից մեռաւ։

—Գիտես և էլի խմում ես։

—Ստիպում են։

—Ո՞վքեր։

—Նաւաստիները։

—Տեղափոխուիր ուրիշ պանդոկ։

—Ամեն տեղ ստիպում են։

—Մի՛թէ չես կարող մերժել:

—Առաջ մերժում էի, հիմա չեն թողնում:

—Ի՞նչ ասել է չեն թողնում: ամեն մարդ իր կամքի տէրն է:

—Այո՛, սինեոր, բայց երբ կէս փթանոց բռունցքը պահում են ընթիւ տակ, մոռանում ես կամքդ:

—Խօսմ նրանք քեզ չեն ծեծում:

—Կը ծեծեն, եթէ շատ յամառութիւն անեմ:

—Բայց ի՞նչ օգուտ ունեն քեզ հարբեցնելուց:

—Հարբածներն ատում են արթուն մարդուն: Երբ չեմ խմում, ասում են՝ «դու մտքումդ ծաղրում ես մեզ: Դու էլ խմիր, հաւասարուիր մեզ հետ»:

—Գոնէ քիչ խմիր:

—Շատ չեմ խմում, բայց քիչն էլ ինձ հարբեցնում է:

—Ի՞նչ են խմեցնում:

—Առաջ բաղքը խմիչքներ էին տալիս: Հիմա ասում են՝ «թանգ է նստում», և ստիպում են խմել գարեջուր էլ, օղի էլ...

Ես լռեցի: Բայց հարկաւոր էր մի հետևանքի հասցնել մեր խօսակցութիւնը:

—Լեւոն, թող այդ պանդոկները, էլի թատրոններով զբաղուիր...

—Ի հարկէ, թողնելու եմ, սինեոր, շուտով, շուտով կը գնամ Իտալիա... Արդէն հարիւր յիսուն ռուբլի ունեմ:

—Իսկ մայրդ:

—Նրան էլ հետս տանելու եմ:

—Հարիւր յիսուն ռուբլով:

—Ի՞նչ կայ, քիչ է: Ես շատերից եմ հարցրել. ասում են՝ ամսական երեսուն ռուբլով կարող ինքապրել այնպէս, ինչպէս այստեղ:

—Գուցէ կարելի է, բայց մի քանի ամիս, իսկ յետոյ:

—Յետոյ... յետոյ... մի գործ կը գտնեմ:

— Լեոն, ճշմարիտն ասա, ի՞նչն է քեզ ստիպում Խտալիա գնալ, — հարցրի ես, նայելով ուղիղ նրա աչքերի միջին։

— Ուզում եմ վերիօնչէլ նուագելը սովորել ու գալ այստեղի օրկեստրը մտնել։

«Կեղծում ես, բարեկամս, մտածեցի ես, այդ չէ գլխաւոր պատճառը»։

Նայեցի նրան ուշադիր, սիրտս մորմոքուեց։ Նա ոտքի վրայ ցամաքել էր, ինչպէս արմատից փնասուած ծառիկ։ Խնդրեց ինձ համոզել մօրը, որ կիթառը տայ իրան։ Միևնոյն է, եթէ չը տայ, պիտի նորը գնել. ինչո՞ւ աւելորդ ծախսի մէջ ընկնել։

Հաղիւ այդ օրից անցել էր մի շաբաթ, երբ մի եւրեկոյ, մօտ տասը ժամին, յանկարծ սենեակս մտաւ Ալմաստը շփոթուած։

— Պարոն, նեղութիւն քաշեցէք, վերեւ բարձրացէք Աստուծոյ սիրոյն։

Տարօրինակ դրութեան մէջ տեսայ ես Լեոնին այդ երեկոյ։ Հեզ պատանին կատարեալպէս կատաղել էր։ Առանց պաճկոնի ու կօշիկների թաւալուել էր դռների առջև և մռնչում էր ինչպէս մատաղ գազան, կրծոտելով իր ձեռների միսը։ Նրա նիհար պարանոցի երակներն ուռել, փքուել էին, կարծես, ահա, ահա պիտի տրաքուեն ձգուած լարերի պէս։ Նա ոտները զարկում էր յատակին ինչպէս դիւահար։

Պատահել էր մի շատ սովորական դէպք, որի նմանները պատահում էին Օդեսսայի խուլ անկիւններում գրեթէ ամեն երեկոյ։ Նաւահանգստից վերադառնալիս Լեոնի վրայ յարձակուել են ինչ-որ քաղցած սրիկաներ, խլել ձեռքից կիթառը, հանել բաճկոնն ու կօշիկները և բաց թողել։

— Եւ դրա համար քեզ սպանում ես, — գոչեցի ես, բռնելով Լեոնի թեւը, — ամօթ։

— Ես էլ այդ եմ ասում, որդի, խօս չեմ նախատում։ Տանը մի հատ պիշակ էլ ունես, կօշիկներ էլ...

Վայ, Տէր Աստուած, ինչպէս է գլուխը պատին խփում։ Այս ինչ պատիժ է, Երկնային Թագաւոր...

Կասկածելի էր, որ Լեւոնը կիթառի, մանաւանդ ուղորմելի պիղակի ու կօշիկներէ համար այդպիսի հեծ ու կոծ բարձրացնէր։ Անշուշտ կորուստն աւելի մեծ էր։ Խնդրեցի Աւստոսին միքանի ըոպէ թողնել մեզ առանձին։ Այրին դուրս գնաց։ Ճանաչելով Լեւոնի բնաւորութիւնը, գիտէի ինչպէս պիտի խօսել այսպիսի հանգամանքներում նրա հետ։ Նա սիրում էր զգալ, որ մարդիկ իրան չափահաս են համարում։

—Ամօթ է, Լեւոն,—ասացի,—փառք Աստուծոյ, դու երեխայ չես, իրեքի եկ... Չարժէ այդպէս գոռալ...

—Չարժէ, չարժէ, սինեօր. դուր էլ էք ասում։ Բայց չը գիտէք ինչ եմ կորցրել, ինչ։ Չախ կօշիկս... այն... ձախը... Գիտէ՞ք... Իտալիա, վելիօնչէլ, երգ, երաժշտութիւն, կորաւ, կորաւ ամեն ինչ... բուլվարի ներքնումն էր, այն մեծ սանդղատի մօտ։ Երկու հոգի էին —մէկը բարձրահասակ, միւսը թիկնաւէտ։ Բարձրահասակը բռնեց ետեւից ձեռներս, միւսը խուզարկեց գրքապաններս։ Երբ մի ռուբլոյ աւելի չը գտաւ —բարկացաւ։ Կարծում էի կիթառս կը խլեն —կը հեռանան։ Չեղաւ։ Պիջակս էլ հանեցին... Տէրը նրանց հետ, թող շապիկս էլ հանէին —չէի խօսիլ... Բայց կօշիկներս, ձախ կօշիկս... «Հանիր, ասաց ձեռներս բռնողը, գոնէ երկու բաժակ օղի արժեն»։ Երբ թիկնաւէտը կռացաւ կօշիկներս հանելու, կատաղեցի, սկսեցի կծոտել նրա ուսերը, գլուխը... Նա ինձ ապտակեց։ Աչքերս մթնեցին... Սկսեցի աղաչել, պաղատել... Չը լսեցին անաստուածները... Տարան, տարան...

—Ուրեմն կօշիկներդ համար ես լալիս,—ասացի ես, մօտաւորապէս հասկանալով բանի էութիւնը...

—Հարիւր յիսուն ռուբլի, սինեօր, հարիւր յիսուն ռուբլի կար կօշիկս մէջ, ձախ կօշիկս... Այնտեղ էի պահում հաւաքած փողերս...

Եւ նա սկսեց դառնագին հեկեկալ...

Այսպէս, ուրեմն, տարել էին նրա վեց-եօթ ամսուայ աշխատանքի վարձը. նրա Խտալիա գնալու, Լուիզային տեսնելու յոյսը... Նա աւելի ապահով տեղ չէր գտել իր փողերի համար: Տանը պահել վախեցել էր: Մայրը կը գտնէր—չէր վերադարձնիլ: Այդ կինը ամեն առաւօտ որդու գրպանները խուզարկում էր, մօտը փող չէր թողնում:

—Փաթաթել էի թղթում, դրել կրօնգիրս կողմում, վրէն կաշի լափել, ծայրերը դամել... Շատ գիշերներ կօշիկներով եմ քնել... Տարան սրիկաները: Ով գիտէ հիմա ծախում են մի բաժակ օղիով կամ մի ֆունտ հացով... Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, ինչ պիտի անեմ...

Ես խօսքեր չէի գտնում թշուառին մխիթարելու: Խստութիւն համարեցի նախատել նրան իր անզգուշութեան համար: Հարկաւոր էր միայն ցոյց տալ կորուստը գտնելու գէթ մի թոյլ յոյս: Արդէն վիշտը շատ մեծ էր:

—Ա՛, —գոչեց նա յանկարծ, ձեռը զարկելով ճակատին, —յոյս կայ, կայ յոյս գտնելու:

—Այո՛, —ուրախացայ ես երեխայի պէս:

—Այո՛, սինեօր: Դուք ճանաչում էք Իցիօի հօրը, «Մօշկա սելեօդկա» են կոչում նրան: Զարպիկ մարդ է, ճանաչում է փողոցի սրիկաներին: Հին հագուստեղէն ու կօշիկներ է գնում—վաճառում: Ա՛, իսկոյն կը գընամ նրա մօտ, իսկոյն: Մամա, մամա, ներս եկ, տուր ինձ միւս կօշիկներս, պի՛շակա, գնում եմ կիթառս փնարելու...

Հակառակ մօր կամքին, նա շուտով հագնուեց ու վազեց դուրս:

Ես, ի հարկէ, Ալմաստին չը յայտնեցի, թէ Լեւօնը ինչ է կորցրել: Երեւակայում էի ինչ ողբ պիտի բարձրացնէր և որքան անիծէր որդուն:

Վերադարձայ սենեակս, հոգով նախանձելով հորուստներին: Ինչո՞ւ ես էլ հարուստ չեի...

Լոյսը նոր բացուած գնացի Լեւոնին տեսնելու։ Արդէն դուրս էր եկել անից։ Ամբողջ գիշեր, Ալմաստի ասելով, չէր քնել, պտըտել էր անկիւնից անկիւն։ Ուշ երեկոյ էր, երբ Լեւոնը մտաւ սենեակս յոգնած, քրքրանած, փոշոտ նա խօսելու անգամ ոյժ չունէր։ Մինչեւ կէսօր թափառել էր Իցկօի հօր, իսկ կէսօրից յետոյ — Չառլէէնկօի ու Իցկօի հետ։ Եղել էին գրեթէ բոլոր այն շուկաներում, ուր հին հագուստեղէնի առուստուր է կատարուում։ Փնտրել էին միայն կօշիկները, առանց ում և է ասելու ինչ գանձ են փնտրում։ Եւ իզո՞ւր։ Իցկօի հայրը խորհուրդ էր տուել Լեւոնին «մոռանալ, թէ երբ և է փող է ունեցեր»։ Չառլէէնկօն յայտնել էր ոստիկանութեանը։ Պրիստաւը ծաղրել էր՝ ո՞ր յիմարն է կօշիկ մէջ փող պահում։

Լեւոնն ամբողջ օրն անց էր կացրել անօթի։ Առաջարկեցի ընթրել ինձ հետ, մերժեց. դուրս եկաւ ու ժասպառ, յուսահատուած, հարբածի պէս օրօրուելով։

Միւս օրը ես նրան հանդիպեցի փողոցում մի փորահասակ, նիհար, կեղտոտ հրէայի հետ խօսելիս։ Դա ինքը «Մօշկա սելեօդկան» էր, Իցկօի հայրը։

— Մօսեօ, — դարձաւ նա ինձ, երբ իմացաւ, որ Լեւոնի բարեկամն եմ, — միւրուքս վկայ, աղքատը երբէք չը պիտի փող ունենայ։ Փողը շատ գոռոզ է, սիրում է թանկագին պալատներ։ Յիմար աղքատը կարծում է, թէ կարելի է նրան պահել դարչապարի տակ, կօշիկում, խի խի խի... Մանուկ, դու պիտի կուրծքդ պատռէիր ու ասէիր այդ հարիւրանոցին, «պատուելի, սիրելի, համեցէք, այ քո բնակարանը»։ Երանի եմ տալիս այն հնավաճառին, որ այդ կօշիկը կը գնի։ Երդւում եմ միւրուքովս, Սողոմոն արքան էլ այնպիսի թանկագին կօշիկներ չէ հագել։

Մի շաբաթ շարունակ Լեւոնը վաղ առաւօտից սկսած մինչեւ ուշ երեկոյ փնտրում էր իր կորուստը։ Չառլէէնկօն և Իցկօն յուսահատուել էին, այլ ևս չէին օգնում նրան, իսկ նա դեռ փնտրում էր։ Նա զրկուել

էր քնից, հանգստութիւնից, ախորժակից: Տուն էր վերադառնում երեկոները, պառկում հագուստով անկողնում, հեկեկում ու հեկեկում: Աւմաստը յուսահատութիւնից չը գիտէր ինչ անէր, տատջւում էր որդու հետ հաւասար: Նա պնդում էր, թէ Լեւոնը կը խելագարուի, եթէ այդ դրութեան մէջ մնայ: Ամեն ինչ մոռացել է, ոչնչով չէ հետաքրքրւում, նոյն իսկ թատրոններով:

Խոստովանում եմ, ես այլ ևս քաջութիւն չունէի Լեւոնի վիշտը տեսնելու: Նրա ծանր հառաչանքները, ողբը, հեծկլտանքը կտրատում էին սիրտս: Այն ինչ այժմ նա աւելի էր այցելում ինձ, քան առաջ: Գալիս էր նրատու մեղանիս քով և խօսում իր կորստի մասին: Նա դեռ պահում էր իր սրտում մի թոյլ յոյս փողբրը գըտնելու: Ով գիտէ, անկարելի ոչինչ չը կայ. կարող են այդ կօշիկները պտըտել ամբողջ քաղաքը և դարձեալ յետ գալ, իրանց տիրոջ ձեռքն ընկնել... Բայց շուտով այդ թոյլ յոյսն էլ մեռաւ նրա մէջ, և Լեւոնի միտքը սկսեց փոքր առ փոքր սթափուել: Ծանօթ նաւաստիները խնդրում էին նրան շարունակել յաճախել պանդոկները, խոստանալով նրա համար նոր կիթառ գնել: Ես խորհուրդ տուեցի նրան ընդունել այդ առաջարկութիւնը և նորից սկսել փող ժողովել: Մի օր, վերջապէս, նա գնաց «Արքայական Եախտա» մի նոր կիթառ ձեռին: Երեկոյեան նա պատմեց ինձ, թէ նաւաստիները ինչպիսի ուրախութեամբ են ընդունել նրան, ինչպէս գրկուել ու համբուրուել նրա հետ: Նրա բերանից դարձեալ օղու հոտ էր գալիս: Երեւի, այս անգամ խմել էր վիշտը մոռացութեան տալու համար. ես քաջութիւն չունեցայ նրան յանդիմանելու:

Մի չնչին գումար, որ կարողացաւ նա խնայել առաջին ամիսը. նորից վերակենդանացրեց նրա յոյսերը: Այս անգամ նա անկեղծ խոստովանեց ինձ, որ Իտալիա գնալու գլխաւոր նպատակը Լուիզային տեսնելն է: Գրեթէ օր չէր անցնում, որ նա չը հարցնէր.

—Սինեոր, ի՞նչ լուր կայ Լուիզայից։ Նա ինքն ա՜մաչում էր անմիջապէս սինեորա Ստեֆանիային դիմել այս հարցով։ Ես հաղորդում էի նրան բոլորը, ինչ որ լսում էի տանտիրուհուցս։ Միշտ Լուիզան բարեւ էր ուղարկում Լեոնին։ Եւ Լեոնը երջանիկ էր այդ ուշադրութեամբ։ Չը գիտեմ, կ՞որ արդեօք մի ուրիշը, որ այնքան ուրախանար Լուիզայի ամեն մի նոր յաջողութեան համար, որքան այդ սիրահարը։ Նա ասում էր, թէ ամենից աւելի ինքն է սիրում Լուիզային և ամենից առաջ էլ ինքն է ուզում ծափահարել նրան բեմի վրայ, ոչ այստեղ—Օդեսսայում, այլ այնտեղ—Իտալիայում։

Մի անգամ նա ասաց.

—Եթէ մինչև առաջիկայ գարունը չը կարողանամ ճանապարհ ընկնել—կը խելագարուեմ։

Մի ուրիշ անգամ դիմեց ինձ այս հարցով.

—Ի՞նչ էր կարծում, սինեոր, Լուիզան նշանաւոր երգչուհի դառնալով, կը գոռոզանայ։

Հասկացայ, թէ իսկապէս ինչ է ուզում իմանալ։ Հոգու խորքում նա ինքն իրան արժանի չէր համարում Լուիզային, բայց հպարտութիւնը չէր թոյլ տալիս նրան խոստովանել այդ։ Նա ուզում էր իմ միտքն իմանալ, արժանի՞ եմ համարում իրան Լուիզային թէ ոչ։

Կամենալով գէթ մի փոքր սթափեցնել այդ օրից օր աւելի ու աւելի կուրացող հոգին, պատասխանեցի.

—Այո՛, կը գոռոզանայ։ Նա հէնց այժմ էլ, երբ դեռ շատ հեռու է նշանաւոր երգչուհի համարուելու պատուից, գոռոզացել է...

—Ո՞վ ասաց,—գոչեց Լեւոնը վշտացած։

—Նրա վարմունքը։ Նա քեզ մոռացել է։

—Ի՞նչ։ Ինչո՞ւ. նա միշտ բարեւներ է ուղարկում, խօսի ինքներդ էք ասում։

—Այո՛, բարեկամս, ուղարկում է. բայց, ներքիւր, այդ բարեւների նպատակը ես ուրիշ կերպ եմ հասկանում։ Լուիզան դեռ երգչուհի չը դարձած, արտիստների խորամանկութիւնն է իւրացնում։ Ես ճանաչում եմ նոյնիսկ

տաղանդաւոր երգչուհիներ ու դերասանուհիներ, որոնք շողորթութեամբ են համալսարանական քաղաքներում ուսանողներին, գաւառական քաղաքներում—գիմնազիստներին միմիայն նրանց ցոյցերին արժանանալու համար։ Իսկ դու քո խմբով աւելի գեղեցիկ ցոյցեր գիտես անել։ Լուիզան այս գիտէ և քեզ հետ հեռաւոր բարեկամութիւն է պահպանում իր ապագայի համար, թէև գիտէ միևնոյն ժամանակ որ դու կաշառուող չես։ Ախ, բարեկամս, մի յափշտակուիր այն ուսանողի պէս. յիշում ես, որ անցեալ տարի ինքնասպանութիւն գործեց մի երգչուհու պատճառով։ Լուիզան քեզ չէ սիրում, եթէ սիրէր—նամակ կը գրէր։ Ինչո՞ւ մէկը գրեց ու լռեց։

Գուցէ ես զրպարտում էի Լուիզային, բայց ասածիս մէջ զգում էի ճշմարտութեան մաս։ Լեոնին փրկելու համար պատրաստ էի աւելի վատ գոյներով պատկերացնել Լուիզային նրա առջև։

—Նա ժամանակ չունէ ինձ նամակ գրելու, զբաղուած է,—ասաց Լեոնը ոչ այնքան Լուիզային արդարացնելու, որքան իր անձնասիրութիւնը պաշտպանելու մտքով։

—Գուցէ... թող այդպէս լինի... ասացի ես անորոշ եղանակով Լեոնին աւելի չը վշտացնելու համար։

Որքան յիշում եմ, հէնց այդ օրն էր, որ սինեօրա Ստեֆանիան մտաւ սենեակս անսովոր ուրախ տրամադրութեան մէջ և ասաց.

—Սինեօր, հիմա կարող էք ինձ շնորհաւորել։

—Ի՞նչ է պատահել...

—Պատահել է այն, ինչ որ վաղուց սպասում էի անհամբեր. Լուիզան երէկ պսակուել է Կափալարօի հետ... հէնց այս րոպէիս հեռագիր ստացայ... ահա...

Եւ նա ծոցից հանելով հեռագիրը, ցոյց տուեց ինձ։

—Այդպէս անսպասելի,—գոչեցի ես, թէև վաղուց մի ներքին ձայն ինձ ասում էր, թէ կայ ինչ-որ մտերմութիւն Լուիզայի և Կափալարօի միջև։

— Անսպասելի չէր, սինեօր, ոչ. այդ դժուար չը գիտէիք, իսկ ես գիտէի որ նրանք նշանուած են վաղուց։ Նշանուելն ինձ համար կարեւոր չէր, պսակուելն է կարեւոր։ Ես լուում էի, վախենալով որ գործը չը փչանայ։ Ա՛խ, վերջապէս ճրքան ուրախ, ճրքան ուրախ եմ։ Կավալարօն հէնց իմ ուղած փեսան է. բարի, քաղաքավարի, լաւ երգիչ, լաւ էլ փող է ստանում։ Այո՛, Լուիզան աւելի լաւ ընտրութիւն անել չէր կարող։ Երէկ պսակուել են, այսօր պիտի ուղեւորուեն Պարիզ։ Կավալարօն պիտի մի տարի մնայ այնտեղ։ Լուիզան, ի հարկէ, նրա հետ կը լինի...

Ես շնորհաւորեցի երջանիկ մօրը. բայց մի ներքին ձայն շնջաց, թէ շատ էլ անկեղծ չեն վարուում։ Ի՞նչ պէս կ'ընդունի այդ լուրը Լեւոնը, որին սիրում եմ աւելի քան Կավալարօն ու Լուիզային։

Այդ օրը ես վերադարձայ դրսից տուն ու զիշերին, որպէս զի չը հանդիպեմ Լեւոնին։ Սակայն հետեւեալ օրը նա եկաւ սենեակս երեկոյեան սովորական ժամից առաջ։ Սինեօրա Ստեֆանիան ճաշի միջոցին ինձ ցոյց էր տուել երկրորդ հեռագիրը, որով յայտնուում էր, թէ նորապսակներն արդէն ուղեւորուել են Պարիզ։

Տխուր, անմոռանալի երեկոյ. առաջին անգամ կողոպտուելուց յետոյ Լեւոնի դէմքի վրայ տեսայ այդ երեկոյ ուրախ ժպիտ։ Նա իսկոյն պատմեց իր ուրախութեան պատճառը։ Երկու օր է նրան կանչում են «Խերսօն» շօգենաւը։ Այնտեղ նա նուագում է նաւապետի և իր օգնականների համար։ Այսօր օգնականներից մէկը տալով նրան իր մանդօլինան, առաջարկել է նուագել։ Լեւոնը կատարել է նրա ցանկութիւնը։ Նաւապետին առանձնապէս դուր է եկել «Մադրիդի չրմուիկը»։ Նա մի շատ բարի մարդ է. իմանալով որ Լեւոնը ձրգտում է գնալ Իտալիա, այսօր խոստացաւ օգնել նրան։ Երկու օրից յետոյ «Խերսօնը» գնում է Կրօնշտատդ։ Այնտեղից յետ է գալու և ուղեւորուելու է Միջերկրական ծովը, յետոյ Հեռաւոր Արեւելք։ Ահա այդ ժամա-

նակ նա կը վերցնի Լեւոնին իր մօր հետ և կը տանի մինչեւ Իտալիայի սահմանները...

—Օ՛ր, սինօր, սինեօր, այնքան ուրախ եմ, որ ուզում եմ թռչկոտել: Ես նաւապետի պարտքի տակ չեմ մնալ: Կը նուազեմ նրա համար ամբողջ ճանապարհին, գիշեր-ցերեկ կը նուազեմ: Իտալիա, Իտալիա անպատճառ պիտի տեսնեմ: Որքան կը զարմանայ Լուիզան ու ինչպէս կ'ուրախանայ...

Ծանր էր ինձ համար այս անկեղծ խօսքերից յետոյ թագցնել իրողութիւնը Լեւոնից, որ այդ պահին մարմնացած ոգեւորութիւն էր:

—Լեւոն,—ասացի,—շատ ես փափագում տեսնել Լուիզային:

—Այո, ի հարկէ:

—Եթէ չը տեսնես, շատ կը տխրես:

—Բայց ես կը տեսնեմ նրան, սինեօր, կը տեսնեմ Միլանում,—գոչեց Լեւոնը հաւատով լի, միեւնոյն ժամանակ, մի տեսակ երկիւղով նայելով երեսիս:

—Լուիզան այժմ Միլանում չէ:

—Ո՞վ ասաց:

—Սինեօրա Ստեֆանիայի ասացած հեռագիրը:

—Բայտ հրտեղ է:

—Պարիզում:

—Ո՞ւմ հետ...

Կալալարօյի...

—Կալալարօ,—գոչեց պատանին գրեթէ շնչասպառ:

—Ամուսնացել է Լուիզայի հետ և երէկ ուղեւորուել Պարիզ մի տարի ժամանակով,—ասացի ես միանգամից, սրտիս ծանրութիւնից ազատուելու համար:

Լեւոնը ցնցուեց, երեսի միանունքները դողացին: Մի վայրկենում կարմրեց, կապտեց, յետոյ սպրդնեց կտաւի պէս:

—Տեսնո՞ւք, որ քեզ չէ սիրում Լուիզան, որ դու երազի մէջ ես...

Լեւոնը ճիգն արաւ զսպել յուզմունքը։ Այդ տառնըլթ տարեկան պատանին, որի զգացումներն այդքան անժամանակ հասունացել էին, ունէր նաեւ կամքի ոյժ։ Սակայն հարուածն աւելի զօրեղ էր։ Նա թուլացած ընկղմուեց աթոռի վրայ, արտասանելով.

—Այ, նորութիւն... պէտք է շնորհաւորել...

—Այո, պէտք է շնորհաւորել,—կրկնեցի ես, ձեւանալով իբր թէ չեմ նկատում նրա յուզմունքը։

—Կալալարօն լաւ մարդ է, ազնիւ է,—ասաց նա, չըթունքները կրծոտելով դողդողուն ձայնով։

—Այնքան ազնիւ, որ Լուիզան չարժէ նրան...

—Սինեօր...

—Չարժէ, չարժէ, չարժէ,—կրկնեցի ես, վրդովուելով անմեղ իտալուհու դէմ։

—Լուիզան բարձր է... Լուիզան... հրեշտակ է...

Այլեւս նա չը կարողացաւ իրան պահել. գլուխը դրեց սեղանին ու սկսեց հեկեկալ այնպէս ուժգին, որ թւում էր, թէ նրա մարմինը կտոր-կտոր է լինում։

Ես զգացի անզուսպ ատելութիւն դէպի Լուիզան. կարծես, նա ինձ հասցրել էր բարոյական ծանր վիրաւորանք։ Սկսեցի անխնայ և միանգամայն անարդար պախարակել մի էակի, որ իսկապէս արժանի էր սիրոյ և յարգանքի։ Նկարագրեցի նրա աննշան թերութիւնները խոշորացոյցով մեծացրած, հնարեցի չեղած թերութիւններ։ Լսելով ինձ, կարելի էր կարծել, թէ չը կայ աշխարհի երեսին և չի եղել աւելի անբարտաւան, աւելի յիմար և նոյնիսկ աւելի տգեղ ու հակակրեւի աղջիկ, քան Լուիզան։ Եւ այս բոլորը—Լեւոնին հիասթափեցնելու համար։ Ես ջախջախում էի նրա կուռքը, ձրգում նրա ոտների տակ, որպէս զի ոչնչացնեմ նրա սրբտուն խորին հաւատը։ Այն ինչ գիտէի որ այդ կուռքը ոչնչով մեղաւոր չէ իր մոլեռանդ երկրպագուի առջև։ Նա գուցէ չէր էլ երեւակայել, որ իր պարզ, ընկերական վարմունքը կարող է մի պատանու սրտում առա-

չացնել այդքան հասուն, այդքան խորը և ջերմ զգացում...

Սակայն Լեոնն աւելի մեծահոգի և վեհանձն էր, քան կարող էի երեակայել: Նրա կեղեքուող կրծքից դառն հեծկլտանքի հետ դուրս էին գալիս միայն այս բառերը.

«Լուիզան պակասութիւն չունէ... Լուիզան հրեշտակ է»...

Եղել են մոլեռանգներ, որոնք կրակի միջից իրանց այրուող ձեռները պարզել են դէպի վեր ու աղօթել Աստծուն, Որի անունով նրանք դատապարտուել են այրման: Այսպէս էր և՛ Լեոնը: Անհուն տանջանքների բուժից նա դեռ պաշտում էր իր իդէալին, որովհետեւ դա նրա միակ աստուածուհին էր:

Նա զսպեց հեծկլտանքը, սրբեց արցունքը, ոտքի կանգնեց, գդակը վերցնելով՝

—Պէտք է շնորհաւորել սինեօրա Սաեֆանիային,— ասաց:— Բայց այժմ ուշ է... վաղը... Ներողութիւն, սինեօր, Լուիզայի համար չէի լալիս... Յոգնած եմ... Գիտէր... գիտէր... Լուիզան իզուր է ամուսնու հետ գրնում Պարիզ... Կավալյարօն գնում է իր ձայնը աւելի մշակելու... Լուիզան իր ապագան կը զոհի նրան... Բայց ինձ ի՞նչ... ինձ ի՞նչ...

Քանի մի ըոպէ նրան պաշարեց անձնասիրութեան և ամօթի զգացումը: Նա շփոթուեց իր թուլութիւնից, արտասուքից: Շփոթուեց այնպէս, որ երեսիս չէր ուզում նայել Վերցրեց միքանի անգամ մանդօլինան աննպատակ, յետ դրեց, գլխարկը ձեռքին, սկսեց փնտրել նրան, ծիծաղեց, կեղծ, անբնական ծիծաղով: Վերջապէս ճանկեց իր թանձր մազերը, կանգնեց սեղանի մօտ և կարմրած աչքերը յառեց լամպայի լոյսին: Չը գիտեմ ինչո՞ւ, միշտ նրա աչքերը ձգտում էին դէպի լոյս: Նա սիրում էր նայել արեգակի շողերին, լամպայի լոյսին, վառարանի կրակին... Եւ այդ լինում էր մանաւանդ

այն միջոցներին, երբ նրա մտքերը պղտորուած էին, նրա հոգին խռովուած...

Ես տանջւում էի իմ անգորութիւնից, որովհետեւ չէի գիտէի ինչով միութարել մարմնացած տանջանքը:

Լռութիւնը տեւեց երկար: Ես անցուղաւք էի առնում: Նա շարունակ կանգնած էր: Յանկարծ շրթունքները կրծելով, գլխարկը մի ձեռով խփեց միւս ձեռի ասիին, շուտ եկաւ և, առանց ինձ հրաժեշտ տալու, առաջ քայլերով դուրս գնաց...

Մանգոլիսնան մնաց սեղանին վրայ, կարծես, վշտացած, որ դարձեալ իրան մոռացան... Ձէ որ Լեւոնը եկել էր նրան տանելու, որ վաղը նուագէ շոգենաւի վրայ...

Ինձ պաշարեց զղման զգացումը. ինչո՞ւ այդպէս շուտ և անգգոյշ յայտնեցի նրան լուրը: Ո՞վ գիտէ, ուր վազեց և ինչ կարող է անել: Երկու անգամ բարձրացայ վերև և, դռնից լսելով նրա ձայնը, հանդստացայ, յետ եկայ: Սկսեցի ինձ միութարել այն մտքով, որ կատարել եմ անկեղծ բարեկամի պարտք, բանալով Լեւոնի աչքերը: Մտածեցի նաև, որ, էհ, ինչ և լինի, տառնութ տարեկան պատանի է, հազիւ թէ վիշտը նրա սրտում երկար ապրի: Լաց կը լինի, լաց կը լինի Լեւոնը—կը հանգստանայ... Մտածում էի այսպէս և միևնոյն ժամանակ զգում որ սխալուած եմ...

Առաւօտեան դարձնեցի մի անսովոր ծանրութիւն սրտիս վրայ: Շտապով խմելով մի բաժակ թէյ, գնացի վերև: Լեւոնը տանը չէր: Ալմաստն ասաց, թէ գիշերը, անկողին պառկելուց առաջ տոնել է իրան յիսուն ուրբալի և համբուրուել հետը, թէ գրեթէ ամբողջ գիշեր նրա տած է եղել գրասեղանի քով. գրել է, ջնջել, պատռել: Առաւօտը կրկին համբուրուել է նրա հետ և դուրս գնացել, տանը թողնելով կիթառը, որ ամեն օր հետը տանում էր:

—Նա տխուր էր,—հարցրի ես:

—Ոչ տխուր, ոչ ուրախ. այնպէս էր, ինչպէս միշտ:

Կիթառը տանն է, մանդօլինան սենեակումն, պարզ է, որ նա ոչ պանդուկ է գնացել, ոչ շոգենաւ։ Ո՞ւր կարող է լինել։ Ես փափագեցի տեսնել նրան անպատճառ, հէնց նոյն ժամին. ես սաստիկ անհանգիստ էի։ Դուրս եկայ, պտըտեցի թատրոնների շուրջը, անցայ երկու անգամ Դերիբասեան փողոցը, ուր երբեմն Լեւոնը զբօսնում էր։ Չը կար։ Օրը կիրակի էր. մտածեցի, գուցէ հայոց եկեղեցումն է. կիրակի օրերը երբեմն գնում էր պատարագ լսելու։ Այնտեղ էլ չէր։

Աւելի բան երկու ժամ թափառելուց յետոյ վերադարձայ տուն մտամուրր։ Թւում էր ինձ, որ մի բան եմ կորցնում, մի շատ թանկագին բան։

Դարբասի առջև հանդիպեցի Չաուչէնկօին։ Նա Լեւոնի սենեակից էր գալից։ Նա էլ էր փնտրում ընկերոջը, չը գիտեմ ինչ-որ «կարեւոր» գործի համար։ Եղել էր պանդուկներում, «Թերսօն» շոգենաւի վրայ, հարցրել էր. նաւաստիները այսօր նրան չեն տեսել։

Պատմեցի Չաուչէնկօին պատահածը։

—Օ՛, ունայնութիւն,—գոչեց բանաստեղծը իր սովորական ոգեւորութեամբ.—ես միշտ ասել եմ, թէ սէրը դէպի կինը հոգու հիւանդութիւն է։ Լեւոնը վաղուց է ինձ խոստովանել, թէ սիրահարուած է այդ աղջկայ վրայ։ Օ՛հ, ի՛նչքան էր խօսում նրա մասին, ի՛նչպէս հառաչում։.. Պէտք է գտնել նրան, հէնց իսկոյն... Նա տաքարիւն է...

Խնդրեցի նրան մի քանի րոպէ սպասել ինձ դըրսում։ Գնացի սինեօրա Ստեֆանիայի մօտ։ Անշուշտ Լեւոնն այսօր եղել է նրա մօտ. չէ՞ որ ուղում էր շնորհաւորել նրան։

Երջանիկ տրամադրութեան մէջ գտայ Ստեֆանիային։ Նա ուրախութիւնից երգում էր ու պարում Ռախայի մօտ այն րոպէին, երբ մօտայ սեղանատուն։ Նա ասաց, թէ այսօր «փառահեղ խնճողը» ունի Լուիզայի ամուսնութեան առիթով, թէ հրաւիրել է մի բա-

նի բարեկամներ ու ծանօթներ, թէ պէտք է մի լաւ զուարճանալ:

— Ա՛խ, սինեօր, այնքան ուրախ եմ, որ ուզում եմ բոլորին գրկել ու համբուրել:

«Մի գուցէ և ինձ», — ակամայ մտածեցի ես, գրեթէ երկիւղով նայելով նրա սիւնների պէս հաստ և ուժեղ կոններին:

Լեւոնի մասին ասաց, թէ առաւօտը եղել է իր մօտ, շնորհաւորել է, ձեռքը համբուրել է:

— Նա քաղաքավարի պատանի է, իսկ և իսկ արտիստ: Կարծես հայրը վարսավիր չէ եղել, այլ ջենտլմէն: Բայց ծիծաղելի էր, չէր հաւատում Լուիզայի ամուսնութեանը: Հեռագիրները տուեցի, ինքը կարդաց, մէկ էլ շնորհաւորեց, բայց այնպէս մտիկ արաւ աչքերիս խեթ-խեթ, ապշած, որ կարծես նոր էր տեսնում ինձ: Յետոյ առանց դէս, առանց դէն ասաց. «Սինեօրա Ստեֆանիա, մօրս սիրեցէք, նա խեղճ կնիկ է»: Առհասարակ շատ օտարոտի էր...

Այսքանը բաւական էր, որպէս զի իմ մէջ ծագէր վատ նախազգացում: Դուրս գալով փողոց, Չաուչէնկօին հաղորդեցի իմ երկիւղը: Նա առաջարկեց գնալ քաղաքային թատրոնի կողմերը: Իցկօն այժմ պիտի այնտեղ լինի. նա կարող է գտնել Լեւոնին:

Իցկօին հանդիպեցինք իր հասակի մի յոյնի հետ սաստիկ վէճի բռնուած: Յոյնը կատաղել էր, հայհոյում էր Իցկօին, անուանելով նրան «քոսոտ ջհուդ», «սատկած առնէտ» և այլն: Իսկ Իցկօն միայն կրկնում էր. «Դու ինքդ, դու ինքդ»:

Չաուչէնկօն սպառնալով յոյնին գաւազանով ջախջախել նրա գլուխը, ստիպեց նրան լռել: Յայտնուեց, որ վէճը Լեւոնի պատճառով էր: Յոյնը Լեւոնի մրցակիցն էր թատրոնի վերնայարկում և շուաքնում էր այն երգիչներին, որոնց նա ծափահարում էր: Նա Իցկօի մօտ Լեւոնին հայհոյել էր. Իցկօն պաշտպանել էր բացակայ ընկերոջը և վէճի բռնուել:

Երբ Չառչէնկօն պատմեց ինձանից լսածը, Իցկօն վերուվեր թռչկոտելով, գոչեց.

— Իհէ, իհէ, խեղճ Լեւոն...

Նա ևս գիտէր, որ Լեւոնը միշտ երազում էր Լուի-զայի մասին և պատմեց մեզ մի քանի մանրամասներ: Ի միջի այլոց ասաց, թէ շատ տխրելիս Լեւոնը գնում է «Ալէքսանդրեան պառկ» կոչուած զբօսավայրն ու այնտեղ ծովափի կողմում, մի հեռուոր նստարանի վրայ նստում, կիթառը ծկների վրայ դրած և մոտիկ անում նաւահանգստից դուրս եկող շոգենաւերին: Քանի-քանի անգամ Իցկօն հանդիպել էր նրան այդ դուրսեան մէջ, և նա ասել է. «Իցկօ, երբ մոտիկ եմ անում մի հեռացող շոգենաւի, ինձ թւում է, որ ես էլ նրա վրայ ուրիշների հետ գնում եմ հեռու, հեռու երկիրներ»...

— Գնանք «Ալէքսանդրեան պառկ», այնտեղ է, երևի,— առաջարկեցի ես:

Տասը ըրպէում հասանք զբօսավայրը, անցանք այդ ընդարձակ այգին երկայնութեամբ ու լայնութեամբ. նայեցինք բոլոր ծառուղիները— չը կար ու չը կար Լեւոնը...

Ես վերադարձայ տուն յոգնած և՛ ֆիզիկապէս և հոգեպէս, թողնելով Չառչէնկօին և Իցկօին որոնել իրանց կորած ընկերոջը...

Վատ նախազգացումն ինձ այնքան չարացրել էր, որ ես առանց որ և է պատրուակի հրաժարուեցի մասնակցել սինեօրա Ստեֆանիայի այդ օրուայ ուրախ խնձոյքին: Ես պառկած էի հագուստով անկողնակալի վրայ և մտածում էի Լեոնի և միմիայն Լեոնի մասին: Նրա տխուր, յուսահատութեամբ լի աչքերն էի յիշում վերջին ըրպէին և նրանց մէջ կարդում մի փոքրիկ, բայց սքանչելի հերոսի հոգու անհուն տուայտանքը: Երևակայում էի նրան իր թշուառ հօր դուրսեան մէջ, հարբած, կեղտոտ, վեր ընկած թատրոնի դռների առջև,

անցորդների ծաղրին ու սրախօսութիւններին ենթարկուած...

Նայում էի նրա մանդօլինային, սիրտս մորմոքւում էր: Անշունչ գործիքը, կարծես, լեզու էր ստացել, ողբում էր իր տիրոջը: Ես վերցրի նրան սեղանիս վրայից, քարշ արի պատի մի անկիւնում, որ այլ ևս աչքիս չընկնի... Միքանի անգամ մատներս դիպան նրա լարերին, և նրանց թոյլ հնչիւնները յիշեցրին ինձ այն նշանաւոր առաւօտը, երբ Լեոնը առաջին անգամ նուագեց «Մագրիդի չըմօլիկը»: Թշուառ չըմօլիկ, ո՛ւր ես դու այժմ...

Իսկ այնտեղ, հարեան սենեակում ուտում, խմում, զուարճանում էին հրաւիրուածները: Լսում էի Ռաիսայի ձայնը և սինեօրա Ստեֆանիայի բարձրաձայն ուրախ ծիծաղը, որ առատ-առատ բղխում էր նրա լայն, առողջ կրծքից... Փոքր առ փոքր նեարդերս թմրեցին. ես նիրհեցի, որովհետեւ գրեթէ ամբողջ գիշեր չէի քնել... Կէսընն և կէսարթուն դրութեան մէջ լսեցի ինչ-որ դղրդոց: Վեր թռայ տեղիցս... դա Լեոնի մանդօլինան էր, որ ընկել էր պատից յատակի վրայ: Նոյն րոպէին, երբ գործիքը նորից քաշ էի անում պատին, դրսից լսեցի անսովոր աղմուկ: Շտապեցի նախասենեակ և այնտեղ հանդիպեցի սինեօրա Ստեֆանիային իր հիւրերի հետ: Նրանց դէմքերն արտայայտում էին զարմացում և երկիւղ:

—Ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ է պատահել,—հարցնում էին միմեանց:

Մեր բնակարանի մուտքի առջև, կանգնած էր այրի Ալմաստը և ձեռները տարածած դէպի ներքև, գոռում էր հրդեհում այրուողի պէս: Երկու ոստիկան և մեր գաւթապահը բարձրացնում էին սանդխտով... Լեոնին: Նրանց ետևից բարձրանում էին Չաուշէնկօն և Իցկօն:

Նայելով Լեոնի թրջուած հագուստին, կապտած

դէմքին, ամեն ինչ հասկանալի էր... Մնացեալը երկու խօսքով պատմեցին Չառչէնկօն և Իցկօն:

Լեւոնին հանել էին ջրից նաւաստիները «Խերսօն» շոգենաւի տակից, որ երկու շաբաթից յետոյ պիտի տանէր նրան Իտալիա...

ՇԻՐԱՆՁԱԴԻ